

LENNART KLANG KONSULT
KULTURMILJÖER · ARKEOLOGI · BEBYGGELSEHISTORIA

LK Konsult rapport 2021:08
Lennart Klang

Viscariagruvan Kulturmiljöanalys 2015-2022 för MKB och miljöansökan

**Jukkasjärvi socken, Kiruna kommun,
Norrbottens län**

version 2022-03-25

Administrativa uppgifter

Uppdragsgivare:	Copperstone Viscaria AB.
Uppdragstagare:	LK Konsult.
Typ av uppdrag:	Kulturmiljöanalys med arkeologisk besiktning.
Kommun, län:	Kiruna, Norrbotten.
Fastigheter:	Jukkasjärvi Bandel 100:1 och 100:15, Jukkasjärvi Kronoöverloppsmark 1:1, Kiruna 1:1, Kurravaara 4:3, Ön 1:1.
Socken, landskap:	Jukkasjärvi, Lappland.
Fornminnesplatser:	Fornsök L1991:248 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2682), Fornsök L1991:249 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2683), Fornsök L1991:260 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2684), Fornsök L1992:7767 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2215), Fornsök L1992:7803 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2217), Fornsök L1992:7961 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2256), Fornsök L1992:8070 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2222), Fornsök L1992:8253 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2199), Fornsök L1992:8390 (RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2456), LK2015:255, LK2015:256, LK2015:261, LK2015:262, LK2015:263.
Typ av fornminnesobjekt:	Brott/täkt, Fornminnesliknande naturbildning, Färdväg, Gruvhål, Härd, Kåta, Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn, Övrigt.
Övriga kulturmiljöer som bedöms:	Riksintresset för kulturmiljö [BD 33].
Datum för besiktningar:	2015-09-21 – 2015-09-23.
Fältarbete och rapportarbete:	Lennart Klang, LK Konsult.
Underkonsult GIS-frågor, kartor, rapportgranskning:	Lena Berg Nilsson, ArcMontana.
Antal fotobilder:	1-2 foto per lokal i Bilaga 1 = 16 bilder. 7 landskapsbilder. Summa 23 fotobilder enligt Bilaga 2.
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM.
Kartblad i rikets nät:	Ekonomiska kartorna 29J6-7g-h.
Publiceringstillstånd kartor:	© Lantmäteriet Dnr: R50018065_150001.

Omslagsbild: *Landskapet i Viscariaområdet består av myrmark, mindre moränhöjder med fjällbjörkskog och, i bildens bakgrund, det större berget Peuravaara. Foto mot NO: Lennart Klang 2015.*

Innehållsförteckning

Administrativa uppgifter	2
Innehållsförteckning	3
Sammanfattning	4
Inledning och syfte	6
Bakgrund och inriktning	7
Kriterier och bedömningsgrunder	7
Underlagsmaterial för denna kulturmiljöanalys	10
Kulturmiljövärden i Norrbottens inland	14
Förhistorisk tid	14
Samiska bosättningar och lämningar	14
Bondbyar, nybyggen och torp	14
Skogsnäringar	15
Industriell verksamhet	15
Malmletning och stenbrott	16
Kommunikationsstråk	16
Kända kulturmiljövärden i och omkring Viscaria	17
Riksintressen	17
Kulturmiljöer enligt regionala program och sammanställningar	17
Kommunala bevarandeprogram	19
Byggnadsminnen	19
Fornminnen	19
Det samiska landskapet	23
Historiska kartor	23
Litteratur, rapporter och sagespersoner	26
Platsbesök i kulturmiljöer	27
Slutsatser om kulturmiljöer och kulturmiljöobjekt	32
Konsekvensbedömningar	33
Kunskapsläget och dess tillförlitlighet	33
Kulturhistorisk värdering av landskapet	33
Känslighet för intrång	33
Konsekvenser efter skadelindrande åtgärder	33
Referenser	36
Sagespersoner	40
Förkortningar	40
Bilagor	40
Bilaga 1. Registrerade objekt vid besiktningar 2015. Karta, objekttabell och foto.	41
Bilaga 2. Fotolista.	53
Bilaga 3. Koordinater fornminnen SWEREF 99TM.	54

Sammanfattning

Denna rapport redovisar kulturmiljövärden vid Viscaria i Kiruna kommun och är ett underlag för Copperstone Viscaria AB som avser söka tillstånd för malmbrytning. Rapporten är en uppdaterad kulturmiljöanalys som gjordes 2015-2016 för den malmbrytning som då planerades av Avalon Minerals AB.

Kulturmiljöanalysen grundas på kända kulturmiljövärden enligt digitala arkiv, diverse skrifter om kulturmiljö- och kulturarvsfrågor, lokal litteratur, historiska kartor, upplysningar från sagespersoner och egna fältbesök år 2015. Analysen innefattar:

- Genomgång av internationella konventioner, nationella mål, regionala och lokala kulturmiljöprogram (bebyggelse, odlingslandskap, vägmiljöer och andra kulturmiljöer) samt genomgångar av arkiv och rapporter med registrerade fornminnen och andra kulturmiljövärden.
- Kontroll och granskning i fält av registrerade fornminnen som kan komma att beröras.
- Beskrivning av kulturhistorisk struktur, kulturmiljöer och kända kulturminnen av betydelse för projektet.
- Kulturhistorisk värdering av berörda intressen för kulturmiljövården.
- Analys och bedömning av underlagsmaterialets tillförlitlighet.
- En sammanfattande geografisk/historisk beskrivning av hur landskapet har nyttjats genom tiderna och på vilket sätt det bör inverka på kulturmiljövårdens intressen.
- Bedömning av känslighet för intrång.
- Förslag till åtgärder för att undvika eller minimera intrång/skada.
- Bedömning av omfattning av intrång.
- Bedömning av konsekvenser och effekter för kulturmiljövården.

Resultatet av analysen är att två frågor framstår som särskilt viktiga att beakta ur kulturmiljösynpunkt; bedömning av riksintresset för kulturmiljövård Kiruna [BD 33] i relation till Viscariaområdet samt bedömning av fornminnesfrågor i Viscariaområdet.

Riksintresset för kulturmiljövård [BD 33] påverkas, men inte så att konsekvenserna bedöms bli negativa vid gruvbrytning enligt kända planer.

Oklarheter kring fornminnen i Viscariaområdet kunde redas ut 2015 i vad som bedöms tillräckligt även i nuläget 2021-2022. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet hanterar fornlämningar enligt kulturmiljölagen och ska kontaktas för beslut rörande områdets fornminnessituation.

Noggranna arkeologiska utredningar med syfte att leta efter fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar har utförts 2005-2010 i marker som berörs av verksamhetsområdet för gruvan. Det är därför tveksamt om nya arkeologiska utredningar kan krävas av länsstyrelsen, utom om nya markytor tillkommer, som inte utreddes 2005-2010.

De besiktningar som gjordes år 2015, och föranleddes av nya regler i kulturmiljölagen år 2014, visade att de tidigare utredningarna hade brister som kunde åtgärdas. Besiktningarna visade även att fördjupande utredningar kan göras i verksamhetsområdet, med inriktning på sentida lämningar efter prospekteringar och stigar/färdvägar. Dessa har egenskaper som bedöms ha begränsad betydelse att beakta vid gruvplaneringen och som gör det tveksamt att redovisa dessa objekt som fornminnen i Fornsök.

Analysens slutsatser med ledning av studerat underlagsmaterial är att negativa konsekvenser av ny gruvdrift vid Viscaria enligt kända planer är små eller obetydliga ur kulturmiljösynpunkt och att aktuell gruvdrift är förenligt med värnandet av viktiga kulturmiljöer och kulturhistoriskt intressanta objekt i Norrlands inland och fjälltrakter. Kulturmiljöer som framhålls som värdefulla nationellt, regionalt och lokalt berörs inte påtagligt eller i liten omfattning av den planerade gruvdriften.

Inledning och syfte

Denna kulturmiljöanalys för området vid Viscaria i Kiruna kommun, Norrbottens län (figur 1 och figur 2) görs på uppdrag av *Copperstone Viscaria AB*, som undersöker möjligheterna att bedriva malmbrytning. Syftet är att tillhandahålla ett underlagsmaterial om kulturmiljövärden av betydelse för den fortsatta planeringen/tillståndsprocessen. Kulturmiljöanalysen ska användas för vidare bearbetning i en MKB.

Kulturmiljöanalysen är en uppdatering av en analys som gjordes 2015-2016 för Avalon Minerals AB. Uppdateringen gjordes i december 2021, med mindre kompletteringar i januari och februari 2022, främst redovisning på kartor.

Kulturmiljöanalysen görs av Lennart Klang i sitt företag *LK Konsult*. Lena Berg Nilsson, *ArcMontana*, medverkar som underkonsult med kartor och GIS. Kontaktperson för Copperstone Viscaria AB är Peter Wihlborg, *Geosyntec*.

Figur 1 (till vänster). Orienteringskarta med Norrbottens län och Kiruna. Viscariaområdet är markerat med röd stjärna. Karta: Lena Berg Nilsson 2016.

Figur 2 (till höger). Översiktskarta med Viscaria markerat med röd stjärna vid Kiruna. Kartunderlag: Sverigekartan © Lantmäteriet. Kartbearbetning: Lena Berg Nilsson 2016.

Bakgrund och inriktning

Kulturmiljöbedömningarna som görs i denna rapport tar en avstamp i en tidigare MKB av Hifab (slutversion 2011-04-06) och identifierade behov av uppdateringar år 2015-2016 p.g.a. förändrade förutsättningar vid bedömning av kulturmiljövärden inför tillståndsprovning om framtida gruvdrift i området. De viktigaste nya förutsättningar 2015 var:

- Planeringen för Kiruna stadsomvandling hade kommit längre jämfört med 2011.
- En ny kulturmiljölag från år 2014 hade ersatt den tidigare kulturminneslagen från år 1988 och innehåller nya regler för antikvariska bedömningar.
- Nya nationella mål för kulturmiljöarbetet formulerades samtidigt som den nya kulturmiljölagen kom.
- Sverige ratificerade den europeiska landskapskonventionen i maj 2011.

Ytterligare nya förutsättningar jämfört med 2011 var förändrade regler och ökad medvetenhet om innebörden av att Sverige ratificerade konventionen om tryggheten av det immateriella kulturarvet i januari 2011 (som Unesco antog år 2003). Ytterligare förutsättningar finns i FN:s urbefolkningsdeklaration, i de nationella miljö kvalitetsmålen (främst Storslagen fjällmiljö och Myllrande våtmarker) och konventionen om biologisk mångfald. Miljömålen har relevans för kulturmiljöfrågor även om de i samband med MKB-arbete främst hanteras inom naturvärdesbedömningar. I denna kulturmiljöanalys begränsas därför bedömningar till frågor som bedöms specifikt relevanta ur kulturmiljösynpunkt.

Uppdateringen 2021-2022 har inneburit kontroll av om ytterligare nya förutsättningar har tillkommit. Sådana av betydelse för gruvprojektet har inte noterats när det gäller kulturmiljövårdens underlagsmaterial och regler för kulturmiljöarbetet. Länsstyrelsens kulturmiljöprogram för Norrbotten 2010-2020 har ännu inte uppdaterats. Nyutkommen litteratur finns, men ingen ny relevant historia för Viscariaområdet har identifierats.

En nyhet för fornminnesredovisning nu 2021 jämfört med 2015-2016 är att Riksantikvarieämbetet har förnyat Fornsök. Tidigare ID för fornminneslokaler, s.k. RAÄ-nummer som fördes sockenvis (t.ex. RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2682) ersattes år 2019 med nya ID som består av en gemensam nummerserie för hela landet (t.ex. ersattes RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2682 med Fornsök L1991:248). I denna rapport har nya ID i Fornsök redovisats, men även de gamla RAÄ-numren i Tabell 1 och Bilaga 1, tillsammans med nya ID. Vid sökning i Fornsök fungerar det med både de tidigare sockenvis förda ID-numren och de nya L-numren (alla landets fornminneslokaler i Fornsök börjar med L följt av årtal och unikt nummer).

Det finns ytterligare nyheter i Fornsök nu jämfört med 2014-2015. Dessa har med terminologin att göra. T.ex. har tidigare antikvarisk bedömning "Bevakningsobjekt" ersatts med "Möjlig fornlämning". Termen "Bevakningsobjekt" användes från 1970-talet till 2018 för objekt i behov av fördjupad arkeologisk bedömning innan objekten slutligt kan fastställas som "Fornlämning" eller "Övrig kulturhistorisk lämning", helst genom förnyat fältarbete. "Möjlig fornlämning" har numera samma betydelse.

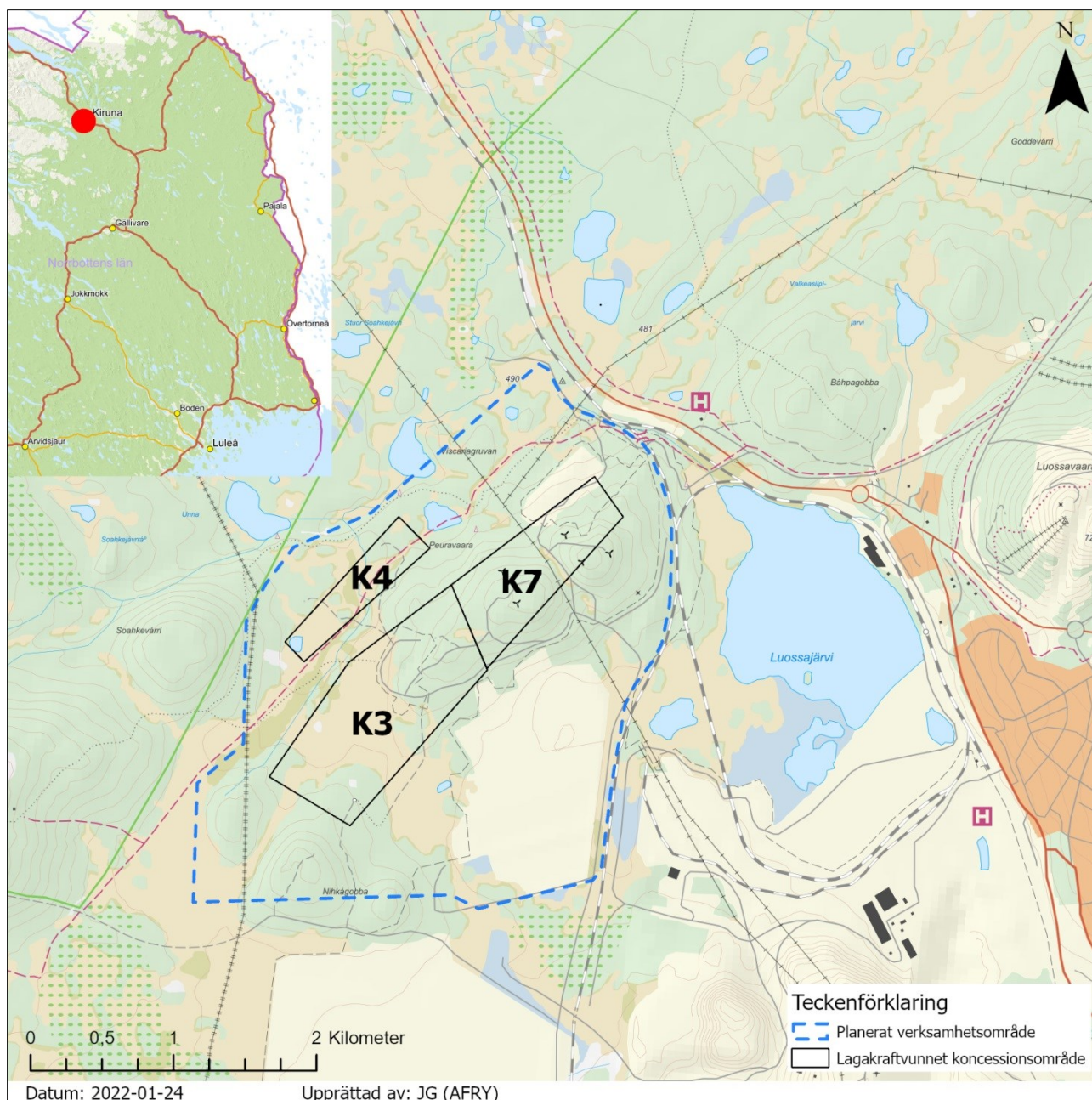
Kriterier och bedömningsgrunder

Inriktningen i denna kulturmiljöanalys är att beskriva kulturmiljövärden i Viscariaområdet (figur 3) och att bedöma om och hur kända värden i området blir berörda vid planerad gruvdrift. Kulturmiljövårdens underlagsmaterial studeras, varvid landskapet som berörs bedöms med avseende på kunskapsvärden, upplevelsevärden och bruksvärden (pedagogiska värden).

Kända kulturmiljöintressen analyseras med avseende på känslighet för intrång. Därtill bedöms underlagsmaterialets tillförlitlighet och om behov kan finnas av kompletterande utredningar för bedömningar av påverkan i kulturmiljön. Förutom genomgångar av arkiv, rapporter och litteratur har platsbesök och besiktningar gjorts i området år 2015.

Utgångspunkter och kriterier för analys och bedömningar finns i diverse dokument (bl.a. Riksantikvarien 2009, Riksantikvarieämbetet 2009, Riksantikvarieämbetet 2010). Denna kulturmiljöanalys har en grund i den s.k. DIVE-metoden, som utvecklats av Riksantikvarien i Norge i samarbete med bl.a. Riksantikvarieämbetet i Sverige, vilket kortfattat innebär att kulturmiljövärden beskrivs (D=Describe), tolkas (I=Interpret), värderas (V=Valuate) och ”aktiveras”, d.v.s. att åtgärder föreslås för att säkerställa helheten och relevanta delar av kulturarvet (E=Enable). Analysen som görs här kan vid behov fördjupas.

Genomgången och bedömningarna görs av Lennart Klang som arbetat inom Riksantikvarieämbetet med kulturmiljöfrågor och fornminnesinventering i södra Sverige 1974-1984, som chef och avdelningsdirektör vid Riksantikvarieämbetets kontor Luleå 1984-2001 för samma frågor i övre Norrland, och som verkat som fristående kulturmiljökonsult i eget företag med ett stort antal kulturmiljöanalyser för bl.a. gruvdriftsplanering sedan år 2002. Ett projekt berörde riksintresset för kulturmiljövård Kiruna [BD 33] år 2006 i samband med dåvarande Vägverkets vägutredning för Kirunaprojektet (Klang 2006, Vägverket 2007 med Bilaga kulturmiljöanalys, Westerlind & Wrethed 2008). När specifika referenser saknas i det följande baseras det som skrivs på egna erfarenheter av kulturmiljöfrågor relaterade till relevanta kulturmiljöarbeten genom åren.

Figur 3. Översiktskarta med Viscariaområdet. Kartan upprättad av AFRY och tillhandahålls av Copperstone Viscaria AB genom Peter Wihlborg för denna rapport.

Underlagsmaterial för denna kulturmiljöanalys

Underlag för bedömningar som redovisas i denna kulturmiljöanalys är:

- Internationella konventioner och nationella mål som berör kulturmiljöer.
- Regionala kulturmiljöprogram för Norrbottens län (riksintressen, odlingslandskap, vägmiljöer m.m.).
- Kommunala planer som berör kulturmiljöer.
- Erfarenheter och resultat enligt fornminnesinventeringar och arkeologiska utredningar enligt Fornsök.
- Kända erfarenheter och resultat av Skogsstyrelsens projekt Skog & Historia.
- Relevant litteratur och skrifter om Viscariaområdet och relevanta omgivningar.
- Historiska kartor.
- Besiktningar i fält för att bedöma kända fornminnens antikvariska status.
- Platsbesök i fält för bedömning av kulturmiljöpåverkan.
- Kontakter med sagespersoner för att få tips om kulturmiljövärden i Viscariaområdet.

De internationella konventionerna är övergripande och anger ramar för kulturmiljöanalyser. FN:s urfolksdeklaration fastslår individuella och kollektiva rättigheter för urfolk. Den är inte juridiskt bindande men framhåller bl.a. att urfolk har rätt att utöva och återuppliva sina kulturella traditioner, innefattande arkeologiska, historiska och religiösa platser, samt att de har rätt att välja/behålla egna namn på platser och göra egna prioriteringar inom sina territorier (Artiklarna 11, 12, 13 och 32).

Unescokonventionen om det immateriella kulturarvet innebär att sedvänjor, berättande, musik, dans, minnen, ritualer m.m. ska tryggas som både nedärvda traditioner från det förflutna och i samtida aktiviteter. Kunskapen om det immateriella kulturarvet är i stor utsträckning beroende av traditionsbärande personer som fört traditioner etc. vidare från generation till generation.

Den europeiska landskapskonventionen syftar till att göra alla berörda delaktiga i landskapsfrågor på det lokala planet. Nationellt innebär det att ett stort antal myndigheter ska samarbeta för att öka medvetenheten om landskapets betydelse vid lagstiftning och i samhällsplanering.

De regionala kulturmiljöprogrammets intentioner är att tillvarata och synliggöra kulturhistoriska värden i samhällsplaneringen. De syftar även till att skydda kulturhistoriskt särskilt värdefulla miljöer och objekt mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön. Förutom att skyddas kan miljöerna även göras sevärda och tillgängliga med t.ex. informationsskyltar på utvalda platser för ortsbor och andra besökare.

De kommunala planerna med hänsyn till bl.a. kulturmiljöer är många i Kiruna med anledning av den pågående stadsflytten och att Kiruna stad med tillhörande gruvverksamhet är riksintresse för kulturmiljövården. I denna kulturmiljöanalys studeras de kommunala planerna med fokus på att se om speciella nya bedömningar berör kulturmiljövården kring Viscaria, särskilt med inriktning på gruvdriftsfrågor, infrastruktur och riksintresset för kulturmiljövård [Kiruna BD 33].

Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök innehåller information om kända och registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige, både på land och i vatten. Dessutom finns information om arkeologiska uppdrag, som dock är en ofullständig

redovisning (eftersom denna redovisningsmöjlighet infördes ca 2019 och inte har hittat former för att fånga upp äldre uppdrag). Informationen i Fornsök är sökbar för alla. Fornminnen som redovisas i Fornsök är förutom fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar även fyndplatser för enskilda föremål, vissa naturbildningar, uppgifter om borttagna fornminnen och även, i undantagsfall, ett speciellt urval byggnader.

För fornlämningar gäller **kulturmiljölagen (KML)**. Den fastslår att alla fornlämningar är lagskyddade, vilket innebär att de inte får skadas, övertäckas eller beröras på annat sätt fysiskt. Detta gäller även fornlämningar som ännu inte har upptäckts. Ett skyddsområde runt omkring varje fornlämning har samma lagskydd som själva fornlämningen. Skyddsområden fastställs av länsstyrelsen. Till länsstyrelsen ansöker man om tillstånd om att använda mark där fornlämningar berörs eller kan komma att beröras vid exploatering. Tillstånd ges om fornlämning inte är omistlig och om exploateringen bedöms samhällsnyttig. Villkoret är att exploatören bekostar de nödvändiga arkeologiska arbeten som behövs för att kunna använda marken i fråga.

De övriga kulturhistoriska lämningarna enligt dagens praxis har inte lagskydd som fornlämningar. Ingrepp i dessa lämningar eller i deras närhet är därmed inte tillståndspliktiga enligt KML oavsett hur det kulturhistoriska värdet bedöms. Det anses generellt att största möjliga hänsyn ska visas de övriga kulturhistoriska lämningarna, bl.a. enligt skogsvårdslagens och väglagens hänsynsparagrafer och även enligt kulturmiljölagens portalparagraf. Man kan förmoda att de i framtiden kommer att bedömas som fornlämningar i viss utsträckning och då få starkare lagskydd.

Vid exploateringsplanering är det i regel lämpligt att beakta alla fornminnen som har registrerats och om möjligt bedöma lämningarnas kulturhistoriska värde, såväl fornlämningars som övriga kulturhistoriska lämningars, för att i första hand undersöka förutsättningarna att bevara eller, om det inte är möjligt, dokumentera på lämpligt sätt för att tillvarata kunskapsvärden före borttagande. Om lämningar eller deras närmiljö tas bort kan viktiga kunskapsvärden tillvaratas, men knappast upplevelsevärden eller bruksvärden knutna till fornminnet eller fornminnesplatsen i fråga.

I Fornsök förekommer också att fornminnen bedöms antikvariskt som Möjliga Fornlämningar. Med det menas att det vid registreringstillfället i fält inte kunde avgöras om fornminnet i fråga är fornlämning, naturbildning eller övrig kulturhistorisk lämning. Avsikten är då att vid behov göra en särskild utredning för att fastställa fornlämningsstatusfrågan. Vanligen innebär det ett fördjupat fältarbete med hjälp av grävning i marken eller i det svårbedömda objektet för att t.ex. avgöra om en grop eller en stensamling är naturbildad eller fornlämning.

Den 1 januari 2014 bytte kulturminneslagen från år 1988 namn till kulturmiljölagen och ett flertal ändringar infördes. Enligt de nya reglerna är en lämning som tillkommit före år 1850 fornlämning, om den uppfyller tre s.k. rekvisit; att den skapats av människan, att den är varaktigt övergiven och att den speglar brukningssätt, traditioner eller tekniker som inte förekommer i dagens läge. Lämningar som tillkommit 1850 och senare bedöms generellt som övriga kulturhistoriska lämningar, men kan av länsstyrelsen i vissa speciella fall fornlämningsförklaras genom särskilda beslut.

Den nya KML innebär att nya antikvariska bedömningar ofta behöver göras jämfört med de som gjordes med utgångspunkt i de tidigare reglerna från 1988 eller den tidigare kulturminneslagen från 1942, då ingen åldersgräns fanns som avgörande för fornlämningsklassificering.

Automatisk uppdatering med ledning av de nya reglerna om t.ex. år 1850 görs inte i Fornsök, utan görs vid behov.

Fornminnen registrerade i Fornsök är i huvudsak ett resultat av Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar i Sverige i samarbete med Lantmäteriets utgivning av den ekonomiska kartan, samt kompletteringar som därefter införs efter hand med anledning nyanmälningar och särskilda arkeologiska utredningar i samband med exploateringsplanering. Nyregistreringar i Fornsök görs sedan 2019 av behöriga arkeologer med särskild utbildning. Tidigare anmäldes nyregistreringar till Riksantikvarieämbetet, som svarade för införandet i Fornsök.

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering kring Viscariaområdet inleddes i början av 1960-talet, då selektiva registreringar gjordes på grundval av tidigare anteckningar om objekt som då uppfattades som särskilt viktiga att registrera, troligen i samband med redovisning av ett urval fornminnen på den topografiska kartan. Då registrerades en offerplats på berget Eatnamvárri ca 2-3 km västsydväst om Viscariaområdet. Uppgiften om en offerplats där härrörde från äldre uppgifter (Manker 1957), men 1961 fanns enligt Fornsök inga ”meddelare” som kände till offerplatsen. Den kunde då inte närmare lokaliseras på det av Manker angivna berget.

Kartbladet med Kiruna stad och Viscariaområdet fornminnesinventerades sedan för den ekonomiska kartan år 1976. Inventeringen utfördes då mycket översiktligt med ledning av 1942 år fornminneslag. Markerna väster om Viscariaområdet undantogs inventeringsarbetet (Jensen 1997) eftersom ingen ekonomisk karta gjordes för fjällområdet.

Inventeringen 1976 utfördes med en ambitionsnivå som var anpassad till den tidens kunskapsnivå, fornlämningsbegrepp och praxis. Den tidens ambitionsnivå innebar att endast ett urval fornminneskategorier blev registrerade (t.ex. fångstgropar, gravar och fyndplatser). Varken fornminnen från historisk tid eller stenålderns boplatser under markytan eftersöktes vid denna tid. I Kiruna stad, vid Hermelinsgatan 56 och Arendt Grapegatan 35, hade en fragmentarisk spets av flinta, troligen från stenåldern, hittats vid grävningsarbeten i centrala staden för en rörledning några år tidigare. Enligt uppgift hade även ytterligare liknande föremål hittats i den omedelbara närheten, men vid besiktningar 1976 gjordes iakttagelsen att inget synligt fanns på platsen. Denna registrerades då som fyndplats (RAÄ Jukkasjärvi 41:1) även om indikationer förefaller finnas för att en stenåldersboplatz har funnits där.

Åren 1992-1994 utfördes fornminnesinventering med högre ambitionsnivå och utgångspunkt i 1988 år kulturminneslag längre söder- och österut, huvudsakligen inom Gällivare och Pajala kommuner, men även vid Vittangi och Vivungi inom Kiruna kommun (Jensen 1997). Ett stort antal fornminnesplatser upptecknades 1992-94, då inventeringens areella inriktning var att systematiskt söka efter fornlämningar i främst vattennära områden samt att mer stickprovsmässigt söka i övriga landskapsstråk, bland annat med ledning av tips från ortsbefolkningen (jfr Karman 1995). Dessa och andra år i början av 1990-talet innebar en betydande kunskapsuppbyggnad om fornlämningar i delar av Pajala, Gällivare och Kiruna kommuner med talrika registreringar av bl.a. stenålderns olika fornlämningstyper (jfr Lundholm 1991, Karman 1993 och Länsstyrelsen m.fl. 1998). Tyngdpunkten vid fornminnesinventeringen dessa år låg inte i Kirunaområdet, men resultatet ger en fingervisning om vad som kan förväntas finnas i de områden som aldrig inventerades systematiskt med ledning av 1990-talets kunskapsnivå och fornlämningsbegrepp, bl.a. Kiruna.

Delar av Norrbottens fjällområde och det fjällnära skogslandet har även fornminnesinventerats areellt inom ett urval kartblad i rikets nät åren 1997-2002, som kunskapsuppbyggnad utan samband med lantmäteriets kartproduktion. Utspridda kartblad valdes då ut för selektiv inventering, bl.a. i Kiruna kommun, men inget i direkt anslutning till Viscaria (jfr Norrbottens museum 2013).

Dagens kunskapsnivå om fornminnen kring Kiruna stad är främst ett resultat av särskilda arkeologiska utredningar sedan år 2005 som utförts i samband med planeringen av nya vägar och järnvägar. Dessa utredningar har huvudsakligen utförts av Norrbottens museum (Backman m. fl. 2006a, 2006b och 2006c) med mycket hög ambitionsnivå i syfte att registrera alla existerande fornlämningar och ett stort antal övriga kulturhistoriska lämningar inom definierade korridorer. Resultatet finns i rapporter och ska ha tillförts Fornsök. Fornminnen i Fornsök kring Viscaria härrör från dessa särskilda utredningar, från en arkeologisk utredning av Västerbottens museum i samband med MKB-arbetet för Viscaria år 2011 (Andersson 2010) och från besiktningarna som gjordes 2015 för denna rapport.

Resultat av arkeologiska utredningar som berör Viscariaområdet redovisas nedan under rubrik *Kända kulturmiljövärden i och omkring Viscaria*.

Skogsstyrelsens projekt *Skog & Historia* var ett nationellt kulturmiljöprojekt under en 10-årsperiod från slutet av 1990-talet till en bit in på 2000-talet. Det syftade till att registrera fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i produktiv skogsmark, att informera om regler och lämplig hänsyn till kulturlämningar i samband med skogsbruk samt att öka medvetenheten om lämningarna hos Ortsbor, markägare och andra aktörer inom skogsnäringen och kommunerna. Arbetet utfördes i huvudsak som arbetsmarknadsåtgärd med lokalt anvisad arbetskraft. Insamlat material förvaras lokalt på Skogsstyrelsernas kontor och är digitalt sökbar via ”Skogens pärlor” på Skogsstyrelsens hemsida. Granskade objekt tillförs Fornsök efter hand och görs därmed mer tillgängliga för åtgärder utöver direkt skoglig planering. I Kiruna har ett större område norr, öster och söder om Kiruna stad inventerats i detta projekt, men västerut och inom kartbladet med Viscaria har detta projekt inte bedrivits.

Relevant litteratur och skrifter om Kirunaområdet förtecknas i referenser längst bak i denna rapport. Genomgången för denna rapport inriktas på hur kulturmiljöfrågor har hanterats i Viscariaområdet före, under och efter tidigare gruvverksamhet där, och om särskilda kulturmiljövärden då har lyfts fram. Litteraturen inklusive rapporter om Kiruna är omfattande och kommer endast att preciseras selektivt i denna rapport i de fall då upplysningar hittats av särskild betydelse för Viscariaområdet.

Historiska kartor som avses i detta sammanhang är sådana som direkt berör Viscariaområdet; ekonomiska kartan från 1976, äldre generalstabskartor och laga skifteskartor, digitalt tillgängliga på Lantmäteriets hemsida.

Besiktningar i fält för att bedöma antikvarisk status för kända fornminnen i Viscariaområdet utfördes under två fältdagar i september 2015. Resultatet redovisas i *Bilaga 1*.

Platsbesök för att bedöma kulturmiljöpåverkan utfördes under ett par dagar i september 2015. Gjorda bedömningar redovisas under rubrik *Platsbesök i kulturmiljöer*.

Kontakter med sagespersoner har av tidsskäl begränsats till ett fåtal. En ytterligare faktor har varit att det i nuläget inte bedömts som nödvändigt att med hjälp av sagespersoner i detalj

utreda alla frågor som aktualiserats i denna kulturmiljöanalys. Om önskemål finns att fördjupa analysen genom att tillfråga fler sagespersoner kan det i så fall göras som ett särskilt uppdrag.

Kulturmiljövården i Norrbottens inland

Viscariaområdet hör till Norrbottens fjällnära inland. Följande sammanfattning är en bakgrundsteckning med ledning av referenslistan längst bak i denna rapport för att kunna sätta in Viscaria enligt figur 3 i ett kulturhistoriskt sammanhang.

Förhistorisk tid

Under förhistorisk tid var bosättningar i inlandet framför allt knutna till de större sjöarna och älvarna. Man levde av jakt, fiske och insamling av bär, växter etc. Boplatser kännetecknas i dag av skörbrända stenar, fyndmaterial, hyddbottnar, förvaringsgropar etc. Även enstaka gravar byggdes av stenar och jord på ett fåtal utvalda platser. Från de mer centrala bosättningsområdena gjorde man insamlings-, jakt- och fiskeexpeditioner in i skogslandet och fjällvärlden. Fångstgropar anlades på strategiska platser. En ytterligare anledning till expeditioner till speciella platser var utvinning av råmaterial till stenredskap. Även ”ointressanta” marker genomströvades säkerligen för att man ville kontrollera hur de såg ut och se om viktiga resurser fanns att hämta.

Utom boplatser och jaktmarker hade fångstsamhällena även heliga platser på ibland något svårtillgängliga platser. Hällmålningar, som antas vara uttryck för sådana heliga platser, har påträffats på lodräta bergväggar i skogslandet och fjällen, företrädesvis längre söderut i Norrland.

Samiska bosättningar och lämningar

Under järnåldern började inlandets skogsmarker och fjällområden användas mer än tidigare. Detta anses kunna förknippas med en begynnande renskötsel. Ett nytt bosättningsmönster blev tydligt vid slutet av järnåldern, kännetecknat av visten vid myrar och små vattendrag samt inne i fjällvärlden. Visten i sådana miljöer uppstod även långt in i historisk tid och vid större sjöar och älvar. De kännetecknas av härdar efter kåtor. Därtill kan även barktäkter på gamla tallar och andra spår finnas, t.ex. förvaringsanläggningar, gravplatser och offerplatser. Även lämningar efter renvallar/renhagar kan finnas bevarade.

Vistena anlades vid sjöar för fiske, i olika årstidsland för jakt och renskötsel och vid särskilda samlingsplatser för marknader m.m.

Markerna användes såsom tidigare i stor utsträckning för jakt och fiske, även om renskötsel infördes mer eller mindre för transporter och mjölkning. Förutom speciella platser med bl.a. sejtar, där man offrade olika sorters djur, föremål som pilspetsar av järn samt mynt och smycken av silver, koppar och mässing, förekom heliga berg och heliga marker. Förutom mindre kända offerplatser med ibland oklar lokalisering, finns några få välkända där arkeologiska undersökningar har visat på vidsträckt kontakt under vikingatid och äldre medeltid (perioden 1000–1300 e. Kr.) mot öster, väster och söder. Metallföremål tillverkade i bl.a. arabvärlden, Baltikum, Danmark, England, Norge, Ryssland och Tyskland, har tillvaratagits.

Bondbyar, nybyggen och torp

Den jordbruksrelaterade kolonisationen av skogslandet inleddes under 1600-talet, möjligen redan något tidigare på ett fåtal platser. Det var till stor del från finska Tornedalen som

kolonisationen utgick. Oftast fanns ett intresse för fiskesjöar, där man först hade någon fiskekoja och lärde känna markerna. Nybyggen anlades även av nybyggare från kusten och bebyggelse söderifrån, samt av samer, som övergick till att bli bofasta gårdsbrukare. En begynnande industrialisering var också en orsak till att nybyggen och nyodlingar anlades i denna landsdel och uppmuntrades av staten. Staten behövde skatteinkomster från bofasta och trodde även på rikedomar av silver-, järn- och kopparfyndigheter redan under 1600-talet.

Nybyggena anlades vid sjöar och vattendrag i låglandsområden mellan höjdryggar och bergstoppar, eller i form av s.k. lidbebyggelse. Lidbebyggelse var gårdar och odling som sökte sig upp på morän- och bergshöjder för att undvika frostlänta dalgångar. Kringliggande myrmarker användes i stor omfattning för slätter. Boskapsskötseln var, tillsammans med jakt och fiske, av stor betydelse för försörjningsmöjligheterna. I flera byar hade man bete och slätter långt från byn på platser där övernattningskojor uppfördes.

Åkerbruket hade liten omfattning. I vissa områden spelade svedjebruket en viss roll, särskilt i trakter där kolonisationen hade rötter i Finland. Det innebar att skogsmarker användes för nya tillfälliga svedjor årligen. Utom svedjor anlades även permanenta åkrar hemma vid nybygget, där man försökte odla korn och potatis. Skogen användes för bete, jakt m.m. Kännetecknande var att nybyggena låg glest utspridda inom vidsträckta områden, som parallellt även var renbetesmarker och hade samiska visten.

Under 1900-talet utökades antalet småbruk, nu i form av s.k. jordbrukslägenheter, egna hem, arbetarsmåbruk, skogstorp, kronatorp och kolonat. Meningen var att man skulle bedriva småbruk parallellt med att man också arbetade i skogen, vid sågverk, vid flottning etc.

Skogsnäringar

Skogen var betesmark och kunde användas mer eller mindre för tillfälliga svedjeodlingar, höskörd, virkesuttag, jakt, fiske, tjärbränning, kolning etc. Kolningen kring bruksorter blev tidvis nära nog huvudnäring för många, och kolningsarbetarna behövde ett torp eller en gård för sin försörjning. I slutet av 1800-talet blev skogen mer värdefull som timmerförråd till sågverk, som levererade virke för det framväxande samhällets behov.

Industriell verksamhet

Stora skogstillgångar fick tidigt betydelse för industriella projekt i större och mindre skala. Större vattensågar och järnbruk anlades från 1600-talet med skogen som viktig lokaliseringsfaktor. Det var inte enbart malmen som avgjorde var bruken anlades, det var även tillgång på skog och lämpliga vattendrag som spelade stor roll.

I kalfjällsmiljö inleddes gruvdrift i övre Norrland på Nasafjäll i Arjeplogs kommun vid gränsen mot Norge på 1630-talet. Där introducerades krut i Sverige och specialiserad arbetskraft från Tyskland och Bergslagen till Norrland. Infrastrukturen kring denna brytning blev starten på en mer varierad samhällsstruktur i övre Norrlands inland, med följd att jordbruksgårdar och tätorter började anläggas.

I Masugnsbyn inleddes gruvdrift och järnframställning på 1640-talet. Här ska malm ha upptäckts år 1642, varefter en bruksmiljö växte fram i direkt anslutning till gruvdriften, som här var en start på järnbrukstiden i Norrbotten. Snart hittades även kopparmalm på flera platser. Svappavaara blev en större bruksort på 1600-talet. Gruvbrytning och inmutningar för planerad gruvdrift fanns på ett flertal platsen, t.ex. Sjängeli, Pahtavaara, Raggisvaara och

Luossavaara under 1600- och 1700-talen. Verksamheten var inte alltid ekonomiskt lyckad och låg nere tidvis, men återupptogs vid flera tillfällen.

Lönsam malmbrytning kom igång i Kiruna under 1900-talet, vilket starkt har förknippats med staden Kirunas framväxt. LKAB grundades i slutet av 1800-talet, men fyndigheterna i Kiruna, Luossavaara och Kiirunavaara var då kända alltsedan slutet av 1600-talet. Det är dock inte helt klarlagt när någon form av provbrytning första gången utfördes, och om det finns bevarade spår efter mycket tidiga skeden för bergshandlingen i Kiruna.

Malmletning och stenbrott

Prospekteringar efter malm och mineraler har förekommit inom stora delar av Norrbotten. Förutom att gruvor har tagits upp på några platser sedan 1600-talet har ett stort antal försök att hitta mineraler av olika slag genomförts, med mindre skärpningar som följd i markerna.

Stenbrott har förekommit för olika syften i olika tidsperioder. Stenbrott och täkter har behövts för bland annat väg-, hus- och dammbyggen. Mindre stenbrott kan dock vara betydligt äldre och härröra från förhistoriska brytningar av t.ex. kvarts för tillverkning av redskap som pilspetsar och skrapor under stenåldern.

Kommunikationsstråk

Kommunikationsstråk har funnits sedan stenålder, ofta utefter vattendragen. Flyttningar i samband med renskötsel medförde sällan att speciella vägar anlades, men flyttstråken användes regelbundet med mer eller mindre tillfälliga visteplatser utmed dem. Stigar anlades mellan nybyggen, torp, fiskesjöar och skogskojor. Färdvägar behövdes till bruken, mellan kolningsplatser och masugnsplatser och för transporter till kusten, men endast i undantagsfall byggdes regelrätta vägar. Över myrar anlades kavelbroar där det var viktigt för sommartransporter. Vintervägar kunde anläggas över myrar och var länge de bästa "vägarna".

Körvägar för släde eller vagn fanns förr som bl.a. kyrk- och postvägar. I Kirunaområdet finns rikligt med stigar och färdvägar till följd av både tidiga verksamheter inom nybyggarkulturen och en framväxande turism. Järnvägen Malmbanan mellan Gällivare och Riksgränsen byggdes i början av 1900-talet och var en förutsättning för malms transporter och därmed för att göra malmbrytningen lönsam. Förutom den nu befintliga moderna järnvägen förekommer ett flertal fornminnesplatser utmed sträckningen som härrör från järnvägsbygget kring sekelskiftet 1900.

Kända kulturmiljövärden i och omkring Viscaria

Kulturmiljövärden enligt det underlagsmaterial som har studerats för denna kulturmiljöanalys är framför allt knutna till riksintresset Kiruna [BD 33] och till fornminnen som direkt kan komma att beröras inom aktuellt verksamhetsområde. Nedan görs en genomgång av kulturmiljövårdens underlagsmaterial med anknytning till Viscaria.

Riksintressen

Norrbottnens län har 74 riksintressen för kulturmiljövärden, varav åtta i Kiruna kommun (Riksantikvarieämbetet 1990 och 2021). Av dessa redovisas tre på figur 4; BD 13 (Saivorova i Gällivare kommun; en samisk kultplats med offerplatser, kokgropar och härdar), BD 33 (Kiruna-Kiirunavaara i Kiruna kommun; unikt samhällsbygge från 1900-talet med stadsplan, byggnader och gruvindustriella uttryck) samt BD 34 (Jukkasjärvi i Kiruna kommun; kyrka och marknadsplats med anknytning till statsmakternas strävan att hävda svensk besittningsrätt på 1600-talet).

Av dessa berörs riksintresset Kiruna direkt av Viscariaområdet (figur 4). I den officiella beskrivningen anges motivering och viktiga uttryck för riksintresset (Riksantikvarieämbetet 2021):

”Motivering: Stadsmiljö och industrilandskap från 1900-talets början där tidens ideal för ett mönstersamhälle förverkligades på ett unikt sätt i det oexploaterade fjälllandskapet. Staden Kiruna grundades på landets då största industriella satsning, gruvbrytningen i de norrbottniska malmfälten, och har utvecklats till ett centrum för norra Norrlands inland.”

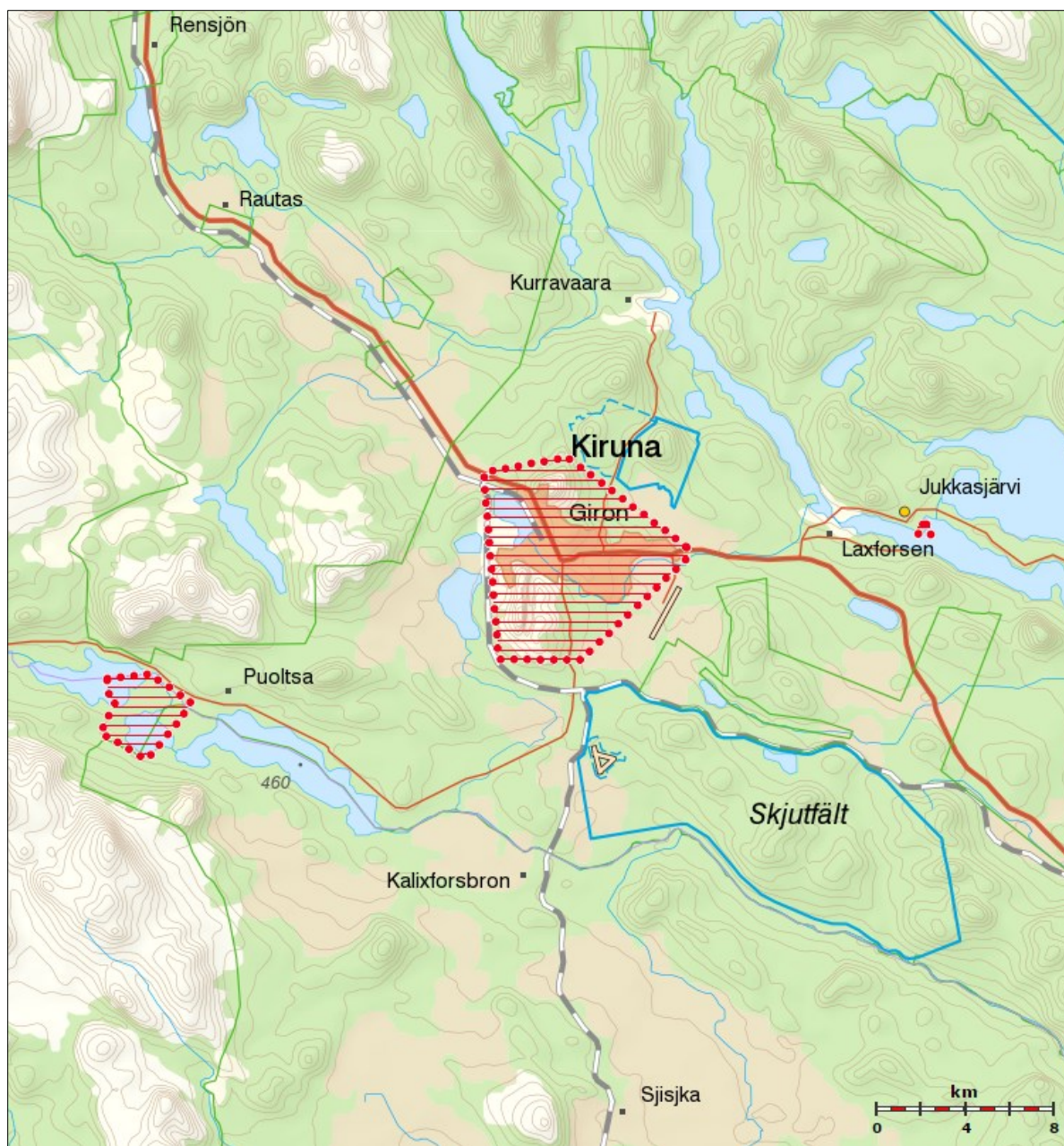
Uttryck för riksintresset (i sammandrag):

- stadens silhuett och gruvberget med sin karaktäristiska profil, samt utblickar mot det omgivande landskapet
- olika industriella anläggningar som visar grunden för samhällets existens
- järnvägsmiljön, som berättar om en nödvändig förutsättning för stadens utveckling.

Kulturmiljöer enligt regionala kulturmiljöprogram och sammanställningar

Totalt har ca 220 olika miljöer pekats ut i Norrbottens kulturmiljöprogram för 2010-2020 (Länsstyrelsen Norrbotten 2010). Av dessa finns 27 i Kiruna kommun. Vid en jämförelse med länsstyrelsens kulturmiljöprogram som gjordes ca 10-15 år tidigare (Länsstyrelsen i Norrbottens län 1998) har åtta nya miljöer tillkommit och två tagits bort 2010 i Kiruna kommun. Detta illustrerar att urvalet särskilt värdefulla kulturmiljöer förändras över tid, och möjligen även att nytillkommande kunskap, personliga referensramar hos den som gör bedömningarna etc. har betydelse för urvalet.

Den kulturmiljö som utvärderats vid bägge upplagorna av kulturmiljöprogrammen och berör Viscariaområdet är stads- och industrimiljön Kiruna – med samma avgränsning som riksintresset. Texten är mer utförlig i länets kulturmiljöprogram jämfört med riksintressebeskrivningen, men ingen tillkommande information finns om de delar som berör Viscariaområdet väster och norr om Luossajärvi.

Figur 4. Riksintressen för kulturmiljövården redovisas med röd skraffering på kartan och är från vänster: BD 13 (Saivorova i Gällivare kommun; en samisk kultplats med offerplatser, kokgropar och härdar), BD 33 (Kiruna-Kiirunavaara i Kiruna kommun; unikt samhällsbygge från 1900-talet med stadsplan, byggnader och gruvindustriella uttryck) samt BD 34 (Jukkasjärvi i Kiruna kommun; kyrka och marknadsplats med anknytning till statsmakternas strävan att hävda svensk besittningsrätt på 1600-talet). Karta Fornsök.

Utvärderade miljöer i Norrbottens program för bevarande av odlingslandskapets kulturmiljövärden finns bl.a. vid Kalixälven ca 1,5 mil sydväst om Kiruna stad (Länsstyrelsen Norrbotten 1993). Totalt finns 313 utvärderade odlingslandskap, varav 25 i Kiruna kommun (a.a.). Den ängs- och betesmarksinventering, som ingår i länsstyrelsens program, reviderades 2002-2004 och har även därefter uppdaterats och är tillgänglig i databasen TUVÅ på Jordbruksverkets hemsida. Några kulturhistoriskt intressanta odlingslandskap har tillkommit i TUVÅ, varav en 4,4 hektar stor äng vid Syvejärvi ca 5 km NO om Viscaria och tre ängar på sammanlagt ca 2 hektar vid Vuonajåkk (Vuonajohka), ca 1 mil nordväst om Viscaria. Inga ytterligare sådana kulturmiljöer har utvärderats inom ca 1 mil från Viscaria (TUVÅ 2021).

Kulturhistoriskt värdefulla vägmiljöer har utvärderats i länet (Vägverket m.fl. 2001), varav inga kring Kiruna och Viscaria. Närmast belägna vägmiljöobjekt finns i Jukkasjärvi ca 1,5-2 mil från Viscaria (a.a.).

Som vägmiljöobjekt brukar även kulturhistoriskt intressanta broar räknas. En särskild broinventering har utförts i Norrbottens län, med resultat att ca 250 kulturhistoriskt värdefulla broar har identifierats, dock ingen inom en mils radie från Viscaria (Kruusi & Libeck 2005).

Kulturhistoriskt intressanta dammar har redovisats på 886 platser i länet (Törnlund 2010 s 7), men inga i eller i närheten av Viscaria. Kulturhistoriskt värdefulla flottningslämningar har redovisats utmed Kalixälven och Torneälven med biflöden, företrädesvis längre nedströms (Rydström 2012). Det är oklart om lämningar efter flottning finns högre uppströms eftersom inventeringen och redovisningen av kulturhistoriskt intressanta flottningslämningar inte gjordes heltäckande. Inga redovisas i närheten av Viscaria.

Kommunala bevarandeprogram

Kiruna har inget kommunalt kulturmiljöprogram för kommunterritoriet, men ett stort antal dokument som framhåller betydelsen av Kiruna stad som kulturmiljö. Det finns ett bevarandeprogram från 1984 och uppdateringar in i nutid med anledning av pågående stadsomvandling. Inga rapporter har identifierats för denna kulturmiljöanalys som särskilt pekar ut den del av riksintresset som ligger väster och norr om Luossajärvi. Alla kulturmiljövärden som framhålls är knutna till Bolagsområdet, SJ-området och Stadsplanen, platser som ligger öster och söder om Luossajärvi.

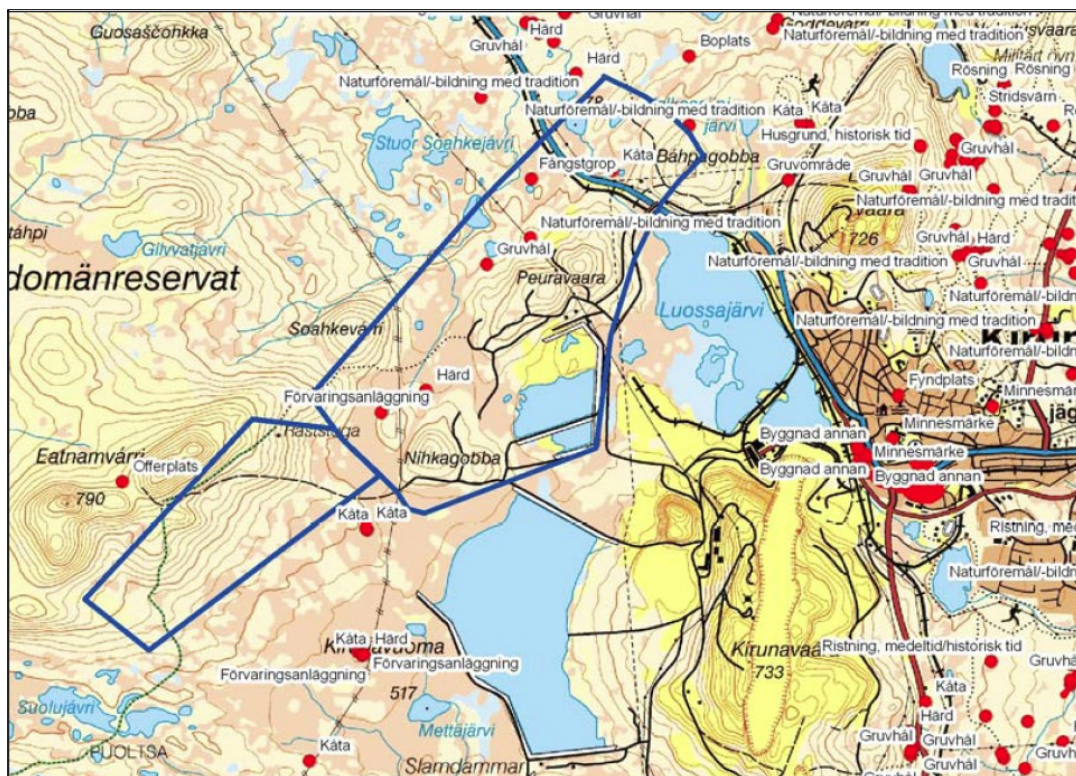
Byggnadsminnen

32 byggnadsminnen har utsetts i länet, varav tre i Kiruna kommun (Länsstyrelsen Norrbotten 2021). Byggnadsminnen har särskilt skydd i KML för att deras ”kulturhistoriska värde är synnerligen märkliga eller som ingår i ett synnerligen märkligt bebyggelseområde” enligt beslut av länsstyrelsen (KML 3 kap.). De i Kiruna ligger inom de bebyggelsemiljöer som framhålls inom riksintresset öster om Luossajärvi. Inga byggnadsminnen har utvärderats i befintlig bebyggelse närmast Viscariaområdet.

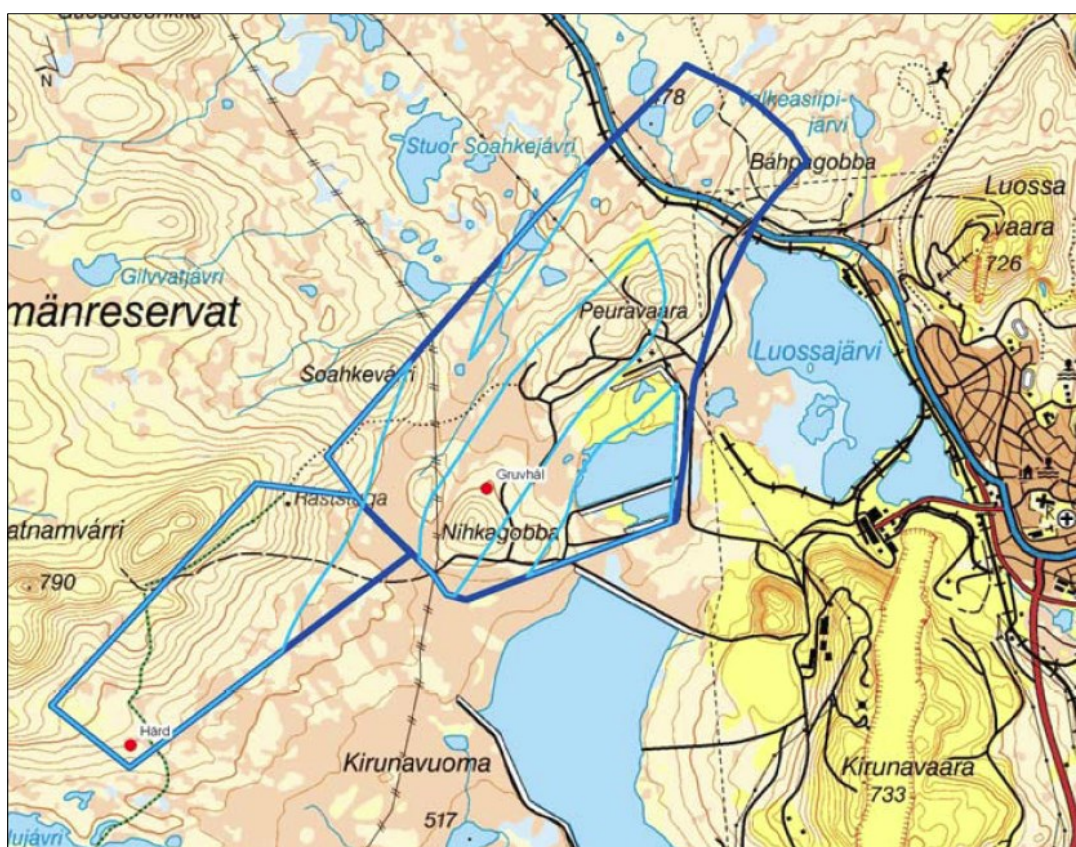
Fornminnen

Fornminnesbilden kring Viscaria efter de arkeologiska utredningarna 2005 och 2010 redovisas på figur 5 och figur 6, som också visar vilka arealer som utreddes arkeologiskt 2010.

Vid besiktningarna 2015 var syftet att bedöma status för sex registrerade objekt i Fornsök utifrån den nya kulturmiljölagen från 2014, samt att även bedöma ett objekt som hade registrerats av Västerbottens museum år 2010, men inte införts i Fornsök.

Figur 5. Översikt-karta med röda markeringar för fornminnen och blå gräns för de områden som var aktuella för arkeologiska utredningar i samband med MKB-arbetet för Viscaria år 2010. Efter Andersson 2010 s 1.

Figur 6. Översikt-karta med röda markeringar för nyfunna fornminnen enligt Västerbottens museum och blåa gränser för områden som var aktuella för arkeologiska utredningar i samband med MKB-arbetet för Viscaria år 2010. Efter Andersson 2010 s 4.

Besiktningen visade sig att flera av fornminnesobjekten var felbedömda, vilket rättades i Fornsök. Dessutom visade det sig att några oregistrerade fornminnen gick att identifiera vid vandringen mellan objekten som skulle besiktigas. Besiktningen gav följande resultat:

1. **De två fornlämningarna** enligt Fornsök 2015 (RAÄ Jukkasjärvi 2215 och RAÄ Jukkasjärvi 2456) var svårbedömda med avseende på datering (anlagda före eller efter 1850) och delvis även morfologiskt. Bedömningen *fornlämning* följer Riksantikvarieämbetets generella rekommendationer, trots att morfologi och oklar ålder skulle kunna motivera mer ingående undersökningar före slutgiltig bedömning.
2. **De två bevakningsobjekten** enligt Fornsök 2015 (RAÄ Jukkasjärvi 2199 och RAÄ Jukkasjärvi 2222) var felbedömda och avfärdades som bevakningsobjekt. Möjligen har fornminnen på dessa platser förväxlats med fornminnen på andra platser (som inte besöktes vid platsbesöken 2015), alternativt föreligger något annat misstag vid den antikvariska hanteringen i fält vid den arkeologiska utredningen som registrerade dessa objekt år 2005 eller vid införandet i Fornsök. Det ena objektet (RAÄ Jukkasjärvi 2199), tidigare beskrivet som förrådsgrop eller förvaringsanläggning, saknar förrådsgrops- eller förvaringsanläggningskaraktär och bör beskrivas som *naturbildning*. Det andra objektet (RAÄ Jukkasjärvi 2222), tidigare beskrivet som fångstgrop (Fornsök) eller som ”inte fångstgrop som bör utgå ur Fornsök” (Andersson 2010), består av en bläckning som enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer bedöms som *övrig kulturhistorisk lämning*.
3. **De tre övriga kulturhistoriska lämningarna** (RAÄ Jukkasjärvi 2217, RAÄ Jukkasjärvi 2256 och Vb nr 1) hade oklar karaktär eller hade tagits bort. De två objekten med oklar karaktär består av grävda gropar i sen tid, varav det ena (VB nr 1) har kilade stenblock såsom är vanligt vid stenbrott. Möjligen är detta två prospekteringsgropar, men alternativa funktioner kan inte uteslutas. Behovet att närmare utreda vad för typ av gropar det är fråga om bedöms som begränsat – oavsett funktion saknas fornlämningskaraktär. Det borttagna objektet (RAÄ Jukkasjärvi 2217) har varit en bläckning på en tall, som 2015 visade sig vara avverkad och bestod av en stubbe.
4. Även om syftet med besiktningarna inte var att leta efter okända fornminnen (tidigare arkeologiska utredningar med det syftet hade utförts med hög ambitionsnivå) kunde **flera oregistrerade objekt noteras** vid vandringar mellan de kända objekten. Dessa nyfunna objekt består av tre lokaler med bläckningar (som helt eller delvis markerar färdvägar), en lokal med ett gruvhål och två lokaler med påverkade markytor efter sentida prospekteringar. Av dessa bör åtminstone två av lokalerna med bläckningarna utredas vidare innan de övervägs införas i Fornsök (de finns vid nutida färdvägar och det kan utredas om dessa är gamla färdvägar av kulturhistoriskt intresse). Det nyfunna gruvhålet har, med hänsyn till morfologi och därmed datering, tillförts Fornsök som *övrig kulturhistorisk lämning*. De påverkade markytorna bör inte tillföras Fornsök. De har tagits med i Bilaga 1 för att kunna bidra till att karaktärisera det kulturhistoriska innehållet i Viscariaområdet även med lämningar från sentida gruvdrift, i dessa fall från tiden efter 1972. Flera sådana sentida prospekteringsspår, som inte är aktuella för Fornsök men som bidrar till att karaktärisera markanvändningen, får antas finnas i området.

Besiktningarna ledde till att totalt 14 objekt noterades 2015 (Tabell 1, Bilaga 1), varav nio redovisas i Fornsök; 2 *fornlämningar* (L1992:8390 efter en kåta samt L1992:7767 en härd som också kan ha funnits i en kåta), 5 *övriga kulturhistoriska lämningar*, 1 *naturbildning* och 1 *borttagen lämning*. De fem objekt som inte redovisas i Fornsök består av tre platser med bläckningar och två platser med spår efter sentida gruvprospektering. Bläckningarna har eller kan ha att göra med äldre färdvägar, som inte utreddes vid besiktningstillfället. Spåren efter den sentida gruvprospektering skulle kunna ses som pågående verksamhet, vilket inte heller utreddes vid besiktningstillfället.

Tabell 1. Registrerade lokaler vid Viscaria 2021, med ID, lämningstyper och antikvarisk bedömning.

RAÄ ID	Internt ID	Lämningstyp enligt RAÄ:s terminologi	Antikvarisk bedömning 2021
Fornsök: L1991:248 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2682	LK2015:259	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn	Övrig kulturhistorisk lämning
Fornsök: L1991:249 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2683	LK2015:258 Västerbottens museum objekt 1	Brott/täkt	Övrig kulturhistorisk lämning
Fornsök: L1991:260 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2684	LK2015:257	Gruvhål	Övrig kulturhistorisk lämning
Fornsök: L1992:7767 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2215	-	Härd	Fornlämning
Fornsök: L1992:7803 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2217	-	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn	Borttagen
Fornsök: L1992:7961 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2256	-	Gruvhål	Övrig kulturhistorisk lämning
Fornsök: L1992:8070 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2222	-	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn	Övrig kulturhistorisk lämning
Fornsök: L1992:8253 RAÄ-nummer Jukkasjärvi 2199	-	Fornlämningsliknande bildning	Naturbildning
Fornsök: L1992:8390 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2456	-	Kåta	Fornlämning
Fornsök: -	LK2015:255	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn	Redovisas inte i Fornsök
Fornsök: -	LK2015:256	Färdväg	Redovisas inte i Fornsök
Fornsök: -	LK2015:261	Övrigt	Redovisas inte i Fornsök

Fornsök: -	LK2015:262	Övrigt	Redovisas inte i Fornsök
Fornsök: -	LK2015:263	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn	Redovisas inte i Fornsök

Det samiska landskapet

Det finns ett program för att bevara, bruka och utveckla samiska kulturlandskap (Åjtte 2014). Programmet redovisar inte särskilt värdefulla miljöer på kartor, utan inriktas på att framhålla det samiska brukarperspektivet mer allmänt utifrån FN:s urfolksdeklaration, de nationella kulturpolitiska målen och internationella konventioner (konventionen om biologisk mångfald, den europeiska landskapskonventionen samt konventionen om trygghet av det immateriella kulturarvet). Programmet är ett ramverk och ett underlag för samhällsplanering, med inriktning att redovisa varför bevarande är viktigt och vilka värden som går förlorade om landskapet inte vårdas, brukas och dokumenteras.

Enligt sametingets hemsida är marker norr och söder om Viscariaområdet av riksintresse för renskötsel, men i Viscariaområdet redovisas inga sådana. Västerut redovisas en raststuga, rastbete, uppsamlingsområde, trivselland och en ej röjd led inom Laevas sameby. Norrut redovisas rastbete och trivselland i Gabna sameby. Inga speciella kulturhistoriska objekt (t.ex. arbetshagar som kan ha intilliggande härdar) redovisas i Viscariaområdet (Sametinget 2021).

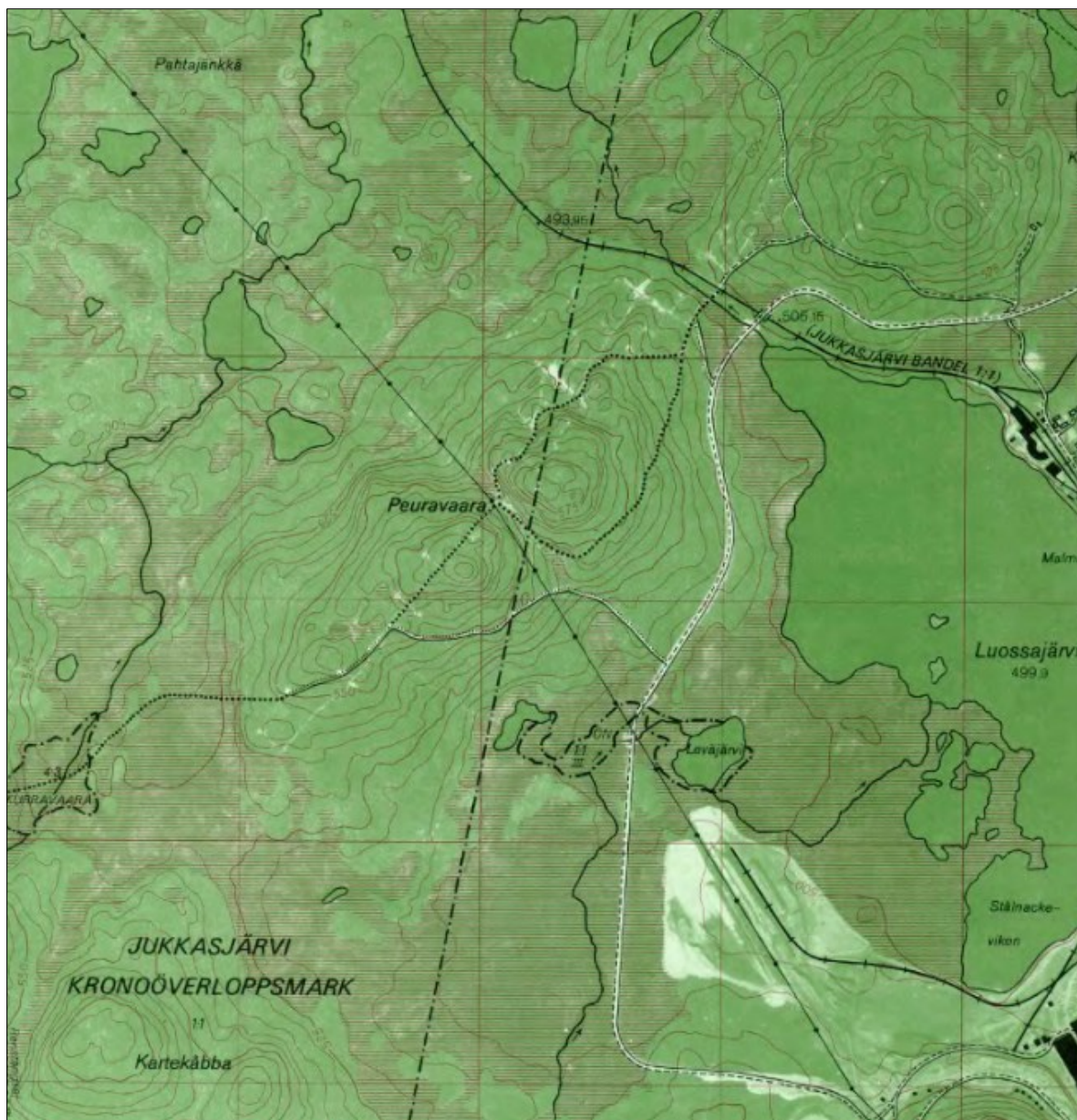
Historiska kartor

På den ekonomiska kartan ”29J 6-7 g-h KIRUNA” från år 1976 redovisas stigar och brukningsvägar, fastigheter och naturnamn inom Viscariaområdet (figur 7). Stigarna från nordost till fastigheten Kurravaara 4:3 skulle möjligen delvis kunna ingå i ett historiskt vägsystem från byn Kurravaara till den myrmark som fastigheten består av, och därifrån även vidare in i fjällvärlden västerut. De stigar som söker sig upp på bergen ser dock inte ut som färdvägar till slättermarken – man valde knappast den mest kuperade vägen dit. Förutom Kurravaara har även fastigheten Ön 1:1 mark i Viscariaområdet, som i övrigt består av Jukkasjärvi kronoöverloppsmark 1:1 och Kiruna 1:1. Liksom Kurravaara 4:3 består Ön 1:1 av myrmark, som kan antas ha varit viktig slättermark och därför gjorts till särskild fastighet. Alternativt kan fastigheten Ön ha att göra med annan viktig aktivitet med anknytning till det vattendrag och de tjärnar som berörs av fastigheten. Namnet Peuravaara (som betyder ”Vildrensberget”) är kulturhistoriskt intressant som indikation på att renjakt i t.ex. fångstgropar kan ha förekommit i området.

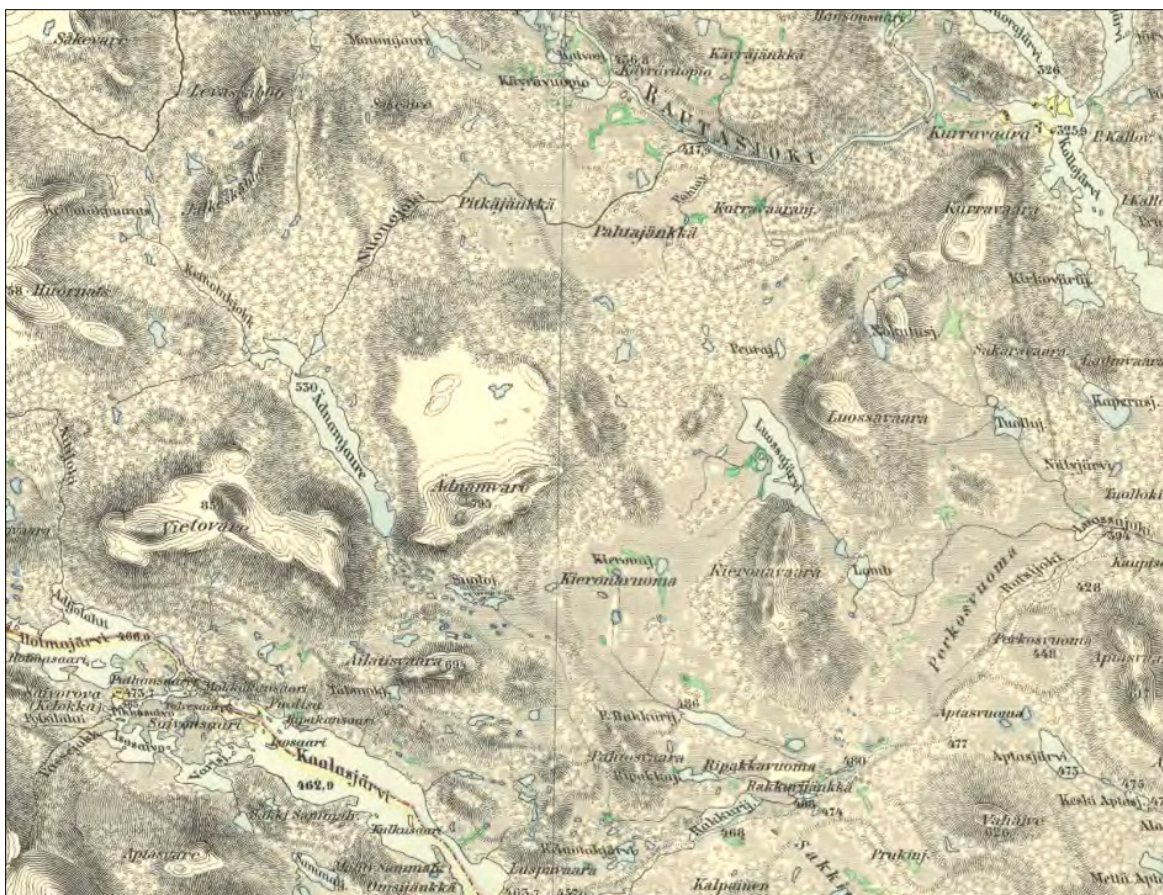
Generalstabskartan från år 1889 (figur 8) är intressant i detta sammanhang av främst två skäl. Det ena är att ingen bebyggelse eller annan särskild markanvändning redovisas i Viscariaområdet eller det som senare skulle bli Kiruna. Det andra är att man ser hur Viscariaområdets marker, Luossajärvi och Kiirunavaara (Kieronavaara på kartan) har sitt läge mellan dåvarande byar i älvdalarna ca 1 mil bort. Man ser hur dåvarande jordbruksbebyggelse i älvdalarna tar i anspråk små markområden för bebyggelse och åkermark, och man anar att stora markområden däromkring har använts för jakt, fiske, slätter m.m. Man kan notera att ingen symbol för bergsbruk syns på kartan, varken i Kurravaara eller på Luossavaara.

Byn Kurravaara genomförde laga skifte år 1925, då både hemägor och ströängar redovisas på kartor. Den ovan nämnda fastigheten inom Viscariaområdet, Kurravaara 4:3 (figur 9), är en av

10-tals ströängar som tillhörde byn. Med ströäng menas en mindre myrmark som en nybyggare tilldelades av staten för att ha som slåttermark och för att som markägare även få fiske- och jakträtt i området. Inga gångstigar redovisas till ströängarna, varken på generalstabskartan (figur 8) eller laga skifteskartan (jfr figur 9).

Figur 7. Utdrag ur ekonomiska kartan 29J 6-7 g-h KIRUNA från år 1976. Väster om kartans gräns saknas ekonomisk karta. Rikets allmänna kartverks arkiv.

Figur 8. Utdrag ur Generalstabskartan 9. KAALASLUSPA från år 1889 (Kiruna J242-9-1 i Rikets allmänna kartverks arkiv).

Figur 9. Utdrag ur laga skifteskarta Kurravaara från år 1925. Db hänvisar till ägare eller innehavare (Axel Vilhelm Larsson) och 6266 till markslag (ströäng, som består av sidvall). Larsson fick tre ströängar vid skiftet, varav denna var den största. Med sidvall betecknas att ängsmarken är fuktig. Lantmäterimyndighetens arkiv 25-KIJ-18:47.

Litteratur, rapporter och sagespersoner

Det finns tämligen gott om hembygds litteratur med anknytning till Viscariaområdet, men endast ett fåtal upplysningar om kulturmiljövärden i området. Ännu fler rapporter finns med anknytning till Kiruna stads kulturmiljövärden, men även i dessa saknas regelmässigt upplysningar som direkt berör kulturmiljövärden vid Viscaria.

De viktigaste upplysningarna som hittats i litteraturen om Viscariaområdet är att ett samiskt viste har legat vid Luossajärvi västra strand (Laevas sameby 1999 s 10, Hufva 2000 s 190), och att en flyttled i samband med vistet tidigare har gått över Luossavaaras is och i nordöstra delen av Viscariaområdet (a.a.). Ytterligare en kåtaplats omnämns vid Unna Soahkejávrraš i västligaste delen eller strax utanför (Laevas sameby 1999). Platserna för vistet vid Luossajärvi och kåtan vid Unna Soahkejávrraš saknas i Fornsök. Vistet finns på fotografier och ska ha använts fram till år 1946 (a.a. s 10).

Litteraturen omnämner stigar, bl.a. stigen från Kurravaara mot ströängen i Viscariaområdet. Stigen från Kurravaara by ska ha anslutit till Luossavaaras norra del (Hufva 2000 s 192, Theander 2000 s 134). Det förefaller dock inte klarlagt hur stigen från Luossajärvis norra strand ledde vidare till ströängen – den ekonomiska kartan (figur 7) redovisar stigar som leder över berget Peuravaara, vilket inte förefaller vara den enklaste färdvägen. Mer troligt är att man valde att gå vid bergets fot väster om Peuravaara, eller möjligen att man följde en stig öster och söder om berget (jfr figur 7).

I litteraturen omnämns även det rika fisket i Luossajärvi, att Kurravaaraborna hade fiskevatten där och att det fanns ”en jordkällare på andra sidan Luossajärvi, mitt emot lokstallarna ungefär” (Barck 2000 s 112).

Enligt litteraturen fiskade även nybyggare från Jukkasjärvi i Luossajärvi. De hade av tradition sina slättermyrar söder om sjön och uppförde torvkåtor där, som beboddes när man bärgade myrhö, fiskade och fångade ripor (Johansson & Stenberg 2015 s 66). Där bebyggelse sedermera etablerades söder om Luossajärvi, inom området som vid sekelskiftet kom att kallas Ön, bestod de första byggnaderna av torvkåtor och torvkojor vid tiden kring sekelskiftet 1900 (a.a.). Området med torvkåtor, som var kronomark tills det förvärvades av LKAB år 1899, avhystes senast år 1903 och blev LKAB:s första industriområde, efter utdikningar som sänkte nivån på Luossajärvi och syftade till att ”sanka ängar och mossor, som finnas nedanför Luossajärvi, skola kunna lämna skördar af foderväxter, och sålunda möjliggöra mjölkproduktion på stället” (LKAB:s verksamhetsberättelse för år 1900 av Hjalmar Lundbohm; se Johansson & Stenberg 2015 s 67f). Det är troligt att fastigheten Ön 1:1 enligt figur 7 har en bakgrund i dessa aktiviteter.

Gruvdrift vid Viscaria finns dokumenterad med start år 1972 då provborrningar, som påvisade kopparkis, ledde till att Viscariagruvan startade 1982 (Törmä 1996 s 28f). I övrigt finns allmänna uppgifter om tidigare prospekteringar kring Kiruna vid sekelskiftet 1900 (Pettersson 1900).

I samband med genomförandet av denna kulturmiljöanalys har inga upplysningar framkommit som motiverar eller framhåller riksintressets del väster om och norr om Luossajärvi (jfr figur 10). Rapporter och skrifter som framhåller Kiruna som riksintresse för kulturmiljövärden, med inriktning på stadsmiljö, industrilandskap och järnvägsmiljö, gör att avgränsningen mot nordväst (Luossajärvi, dess stränder och bergshöjden Báhpagobba i norr) förefaller ha kommit

med i riksintresset genom att avgränsningen angivits av raka pennstreck på en karta, möjligen för att ge kärnvärdena järnvägen och Luossavaara en omgivande zon.

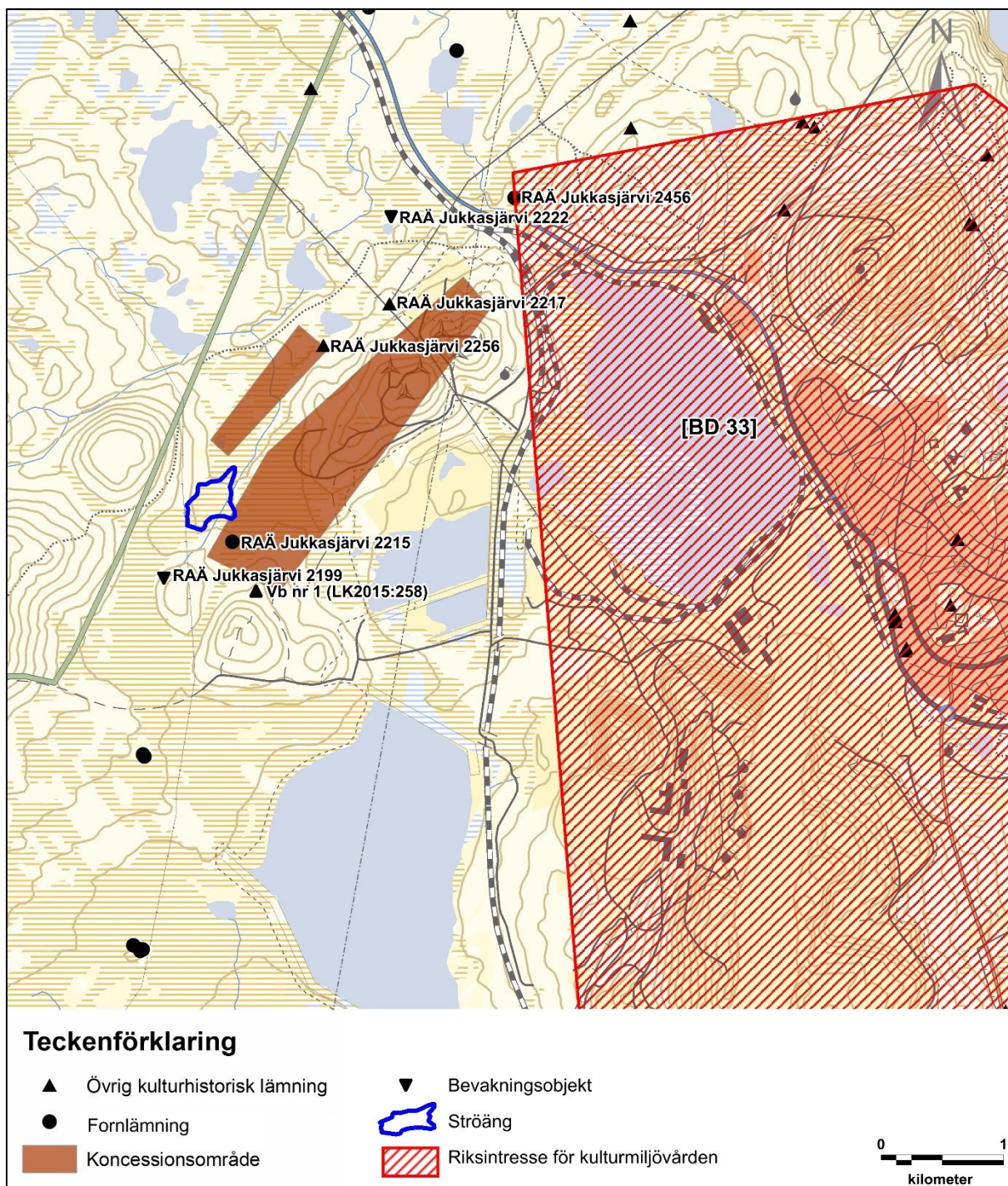
Några sagespersoner med särskilda kunskaper om Viscariamrådets kulturhistoria har kontaktats (förtecknas i *Referenser* nedan), och ytterligare några skulle vid behov kunna kontaktas i samband med eventuella fördjupningar om området historia. De senare är personer som varit verksamma vid Viscariagruvan sedan 1980-talet och som möjligen även har kunskaper om tidigare prospekteringar i området. Fördjupningar kring gruvdriftens historia i Viscariaområdet finns dokumenterad (Törmä 1996) och är med all sannolikhet till stor del även tillgänglig i arkivhandlingar.

Enligt lokalhistorikern Agge Theander, Kiruna, gick den gamla färdvägen mellan Kurravaara och Holmajärvi väster om Peuravaara, i stort sett där en nutida skoterled går. En annan led, som bläckades år 1942 men som skulle kunna ha följt en äldre stig, finns från Luossajärvi och västerut till en fjällstuga på Eatnamvárri. Övriga tillfrågade orsbor har inte haft speciella upplysningar om Viscariaområdet, möjligen med undantag för Laevas sameby, som meddelat att man inte avser svara på frågor som föranleds av gruvdriftsplaneringen vid Viscaria, även om frågorna gäller bevarandebeståndet och kulturmiljövärden i det samiska landskapet.

Platsbesök i kulturmiljöer

Kartan i figur 10 sammanfattar de viktigaste kända kulturmiljövärdena i landskapet kring Viscaria enligt kulturmiljövårdens sedvanliga underlagsmaterial före platsbesök som utfördes för denna kulturmiljöanalys. Kartan har inte med uppgifter om visten och stigar där det inte är klarlagt om lämningar finns kvar (t.ex. det samiska vistet vid Luossajärvis västra strand), och inte heller de lämningar som tillfördes vid de arkeologiska besiktningarna 2015.

Platsbesöken var i första hand inriktade på riksintresset för kulturmiljövård [BD 33], men även på Viscariaområdet och dess omgivning i övrigt.

Figur 10. Kända kulturmiljövården i anslutning till Viscariaområdet före besiktningar och platsbesök för denna rapport i september 2015. Underlagskarta med koncessionsområde av Hifab 2015, bearbetning Lena Berg Nilsson 2016.

Sammanfattningsvis visade platsbesöken:

Den nordvästra delen av riksintresseområdet för kulturmiljövård [BD 33], delen norr om Luossajärvi med Báhpagobba, består av fjällbjörkskog, myrmark, en turistanläggning med helikopterplatta och anläggningar med anknäytning till modern infrastruktur. Utöver järnvägen saknas de uttryck som utvärderats som kärnvärden i riksintresset. Inga speciella kulturmiljövärden kunde identifieras (figur 11, figur 12).

Figur 11. Nordvästra delen av riksintresset för kulturmiljövård Kiruna [BD 33]. Bilden tagen vid riksintressets gräns mot väster (Viscariaområdet), med i förgrunden en tidigare industriväg, därefter en järnvägskorridor, myrmark, Luossajärvi, förrådsbyggnader och i fonden Báhpagobba. Foto mot NNO: Lennart Klang 2015.

Figur 12. Från nordvästra delen av riksintresset för kulturmiljövård Kiruna [BD 33]. Bilden tagen mot Peuravaara med vindkraftverk. Framför Peuravaara ser man järnvägar, väg E10, andra vägar, krafledningar, sankmark och till vänster nordvästra del av Luossajärvi. Foto mot SV: Lennart Klang 2015.

Den nordvästra delen av riksintresseområdet för kulturmiljövård [BD 33], delen väster om Luossajärvi, består av myrmark och anläggningar med anknypning till modern infrastruktur. Utöver järnvägen saknas de uttryck som utvärderats som kärnvärden i riksintresset. Inga speciella kulturmiljövärden kunde identifieras i riksintresset väster om Luossajärvi (figur 13, figur 14).

Figur 13. Del av riksintresset för kulturmiljövård Kiruna [BD 33]. Bilden tagen vid riksintressets gräns mot väster (i Viscariaområdet), med i förgrunden en tidigare industriväg, därefter en järnvägskorridor, myrmark, och i fonden Luossavaara. Bebyggelse mellan Luossavaara och Luossajärvi syns även på figur 14. På hitsidan Luossajärvi ska ett sameviste ha legat, dock oklart exakt var. Foto mot NNO: Lennart Klang 2015.

Figur 14. Delar av riksintresset för kulturmiljövård Kiruna [BD 33]. Bilden tagen mot Peuravaara med vindkraftverk. Framför Peuravaara ser man våtmarker och Luossajärvi. I förgrunden byggnader som åtminstone delvis hör till järnvägen intill. Bilden illustrerar två viktiga värden för riksintresset; del av järnvägsmiljön, som berättar om en nödvändig förutsättning för stadens utveckling, och utblickar mot det omgivande landskapet, som särskilt kännetecknas av storslagen fjällmiljö. Foto mot VSV (från Luossavaara): Lennart Klang 2015.

Inom övriga delar av Viscariaområdet och dess närmaste omgivningar mot norr, väster och söder gjordes inga speciella iakttagelser om kulturmiljöer utöver vad som redovisas i Bilaga 1. Landskapet har betesprägel med gott om enbuskar. Ett modernt renstängsel och spår efter stolpar från ett borttaget stängsel kunde iakttagas som uttryck för landskapets användning, liksom diverse spår efter den tidigare gruvdriften vid Viscaria.

Figur 15. Landskapet i Viscariaområdet består av myrmark, mindre moränhöjder med fjällbjörkskog och det större berget Peuravaara. Foto mot NO: Lennart Klang 2015.

Figur 16. Stolpar efter ett borttaget renstängsel. Foto mot N: Lennart Klang 2015.

Slutsatser om kulturmiljöer och kulturmiljöobjekt

Viscarioområdet med omgivningar har en speciell kulturmiljöstruktur för ett norrländskt fjällnära inland. Det speciella är läget i ett landskap som i årtusenden använts för jakt, fiske och så småningom renskötsel, och som i senare tid till del kommit att användas för industriella projekt som gruvdrift, vindkraft och järnvägsbyggande samt för turism. Speciellt är även att industrimarkerna i Viscarioområdet inte ingår i riksintresset för kulturmiljövård Kiruna [BD 33], trots att riksintresset har utvärderats av industrihistoriska skäl.

Riksintressets avgränsning förefaller ungefärlig eftersom inga speciella objekt som konstituerar riksintresset är kända i de delar som fysiskt berörs av Viscarioområdet. Alla viktiga uttryck för riksintresset (förutom utblickar mot det omgivande landskapet) ligger öster, sydöst och söder om Luossajärvi. Luossajärvi och markerna som blivit riksintresse väster och norr om sjön förefaller ha karaktär av ”skyddszon” kring riksintressets kärna.

Den jakt och det fiske som har bedrivits sedan stenålder, med utspridda kända spår i form av fångstgropar, fyndmaterial och förhistoriska boplatser vid stränder i Norrlands inland, saknar registrerade lämningar i Viscarioområdet enligt utförda arkeologiska utredningar. Besiktningar som utförts för denna kulturmiljöanalys visar att de utförda arkeologiska utredningarna saknade kvalitetssäkring vad gäller beskrivningar och antikvariska bedömningar av registrerade objekt, men det är mindre sannolikt att förhistoriska synliga objekt i landskapet har förbigåtts med tanke på den höga ambitionsnivå utredningarna hade enligt utredningsrapporterna.

Enstaka äldre spår efter samiska kåtor och härdar förekommer glest utspridda i Viscarioområdet och dess omgivningar enligt de utförda arkeologiska utredningarna. Deras ibland mycket otydliga utseende och vegetationens ofta döljande markskikt gör att det inte kan uteslutas att oregistrerade spår efter härdar m.m. kan finnas. Det förefaller dock som om de utförda arkeologiska utredningarna särskilt har haft fokus på härdlokaler. En rimlig slutsats är då att den kända utbredningen av härdar bör vara relevant i relation till faktisk utbredning. Inga speciella sägner och traditioner om offerplatser och andra platser är kända i Viscarioområdet, men finns i omgivande landskap.

De mest påtagliga spåren efter nybyggare kan sägas vara de insprängda fastigheterna Kurravaara 4:3 och Ön 1:1 som syns på historiska kartor. Det är inte undersökt om speciella lämningar finns på dessa platser. Möjligen kan spår efter lador och träställningar finnas kvar efter slätter.

Kulturhistoriska lämningar efter skogsbruk förefaller saknas, även om man kan konstatera att en tall med en tidigare registrerad bläckning visade sig vara avverkad vid besiktningstillfället 2015.

Spåren efter industriell verksamhet inklusive malmletning och stenbrott är många och påtagliga. Inga kända industrihistoriska lämningar i Viscarioområdet har dock sådan karaktär att de förmodas höra till tiden före 1850. Det innebär att samtliga bör höra till den moderna gruvdriften med tidigast start kring sekelskiftet 1900 och som i Viscaria intensifierades från 1980-talet.

Kommunikationsstråk finns vid Viscaria, varav särskilt den gamla färdvägen mellan Kurravaara via ströängen i Viscarioområdet till Holmajärvi nere vid Kalixälven förefaller

kunna identifieras i terrängen med ledning av traditionsuppgifter, bläckningar på träd och bedömningar av var den lämpligaste färdvägen bör ha gått.

Konsekvensbedömningar

Kunskapsläget och dess tillförlitlighet

Kunskapsläget för en kulturhistorisk bedömning förefaller mycket gott även om fördjupningar kan göras om så behövs för den fortsatta planeringen.

Påtagliga kunskapsluckor om kulturmiljön av riksintresse har tidigare identifierats och påtalats (Klang 2006). Främst handlar det om att den gruvhistoriska bakgrunden med prospekteringar och provbrytningar före sekelskiftet 1900 är förvånansvärt okänd i denna riksintressestad som så påtagligt har sitt ursprung i gruvdriften. Gamla gruvspår bör utredas på Luossavaara, där indikationer finns på gruvförsök redan på 1700-talet, kanske även 1600-talet. Några sådana indikationer är inte kända i Viscariaområdet. Bebyggelseutvecklingen i Kiruna från sekelskiftet 1900 till nutid är påtagligt väldokumenterad. Sammantaget innebär detta att en bedömning av Viscariaområdet i förhållande till riksintresset har ett bra och väl analyserat underlagsmaterial.

Utförda arkeologiska utredningar och nu genomförda besiktningar innebär att kunskapsläget om fornlämningar bedöms som tillräckligt tillförlitligt för konsekvensbedömningar om kulturmiljön inför eventuell fortsatt gruvdrift enligt kända planer.

Kulturhistorisk värdering av landskapet

Stora delar av Norrlands fjällnära inland har en liknande struktur och kulturhistoria som markerna kring Viscaria, med skillnaden att gruvdriften vid Viscaria satt en särskild prägel på området. Inga kända objekt eller kulturhistoriska skeenden förefaller unika i varken riks- perspektiv eller regionalt/lokalt perspektiv. De ur kulturhistorisk synvinkel unika och särskilt värdefulla objekten och miljöerna finns på ganska stort avstånd från Viscaria, främst inne i Kiruna.

Känslighet för intrång

Landskapets struktur och kulturhistorien i Viscariaområdet kännetecknas av extensiva areella näringar fram till den mer intensiva gruvdriften under slutet av 1900-talet. Av de areella näringarna sätter dagens renbetesmarker en prägel på landskapet. De anlagda vindkraftverken på Peuravaara, de sentida spåren av gruvdrift vid Viscaria, de moderna kommunikationsstråken och anknytningen till Kirunas övriga industrihistoria gör att intrångskänsligheten ur kulturmiljösynpunkt bedöms som liten.

Konsekvenser efter skadelindrande åtgärder

Negativa konsekvenser för kulturmiljön vid exploatering kan alternativt bedömas som stora, måttliga, små eller obetydliga, bl.a. beroende på vilka skadelindrande åtgärder som kan vidtas.

Skadelindrande åtgärder som här föreslås är att undersöka om det fåtal fornminnen som är kända kan bevaras även vid framtida gruvdrift, eller, om det inte är möjligt, att arkeologiska undersökningar genomförs enligt länsstyrelsebeslut för de fornlämningar som måste tas bort. En annan skadelindrande åtgärd är att vid exploateringsgrävning i marken avbryta grävandet och snarast anmäla till länsstyrelsen om okänd fornlämning påträffas.

En tredje skadelindrande åtgärd som kan föreslås är att göra en kulturhistorisk dokumentation om de fornminnen som berörs men inte har skydd i KML. En sådan kan leda till en skrift och/eller informationsskyltar i terrängen om dokumentationen görs intresseväckande. Den skulle t.ex. kunna fokusera på samiska traditioner, gamla färdvägar, ströängar och gruvhål.

Bedömningsgrunder för konsekvenser här nedan är preliminära och kan vid behov förtydligas. Bedömningar görs på samhällsnivå, inte individnivå, och utgår från konsekvenser efter att skadelindrande åtgärder vidtagits:

Med *stora* konsekvenser avses betydande påverkan på nationella kulturmiljövärden så att dessa raderas eller påverkas så starkt, att helhetsmiljön inte längre kan uppfattas. Strukturer och samband bryts och nya anläggningar dominerar landskapets kulturmiljövärden.

Med *måttliga* konsekvenser avses delvis påtaglig påverkan på värden av nationellt eller regionalt kulturmiljöintresse och att nya anläggningar fragmentiserar kulturmiljöer så att strukturer och samband försvagas och blir mindre tydliga. Betydelsebärande objekt förloras.

Små konsekvenser innebär liten eller ingen inverkan på kärnvärden i kulturmiljövårdens riksintressen och att värden regionalt och lokalt, vilka inte är betydelsebärande för kulturmiljöns helhet, kan komma att förloras i endast liten omfattning. Helhet, strukturer och samband kan uppfattas även fortsättningsvis.

Obetydliga konsekvenser innebär att inga kulturmiljöintressen nationellt eller regionalt påverkas. Helhet, strukturer och samband i kulturmiljön kan uppfattas samtidigt som inga eller enstaka objekt, som inte är betydelsebärande för helhetsmiljön, riskerar att gå förlorade. Nya anläggningar samverkar med landskapet och kulturmiljöer och kan ha inslag av berikande "årsringar" i landskapet.

De sammantagna negativa konsekvenserna för kulturmiljön av ny gruvdrift i Viscaria enligt känd planering kan bedömas bli obetydliga. Gruvdriften som påverkar landskapsbilden kan knappast komma att upplevas som ett främmande inslag i landskapets kulturhistoriska struktur, eftersom gruvdrift är en viktig del i kulturmiljöstrukturen i området och för att Viscaria redan har påverkats av tidigare modern gruvdrift.

De kända kulturmiljöobjekt som har särskilt kulturhistoriskt värde i detta landskap berörs i begränsad omfattning visuellt, möjligen mer påtagligt i vissa fall:

- De kända *kunskapsvärden* (s.k. dokumentvärden) som är förknippade med kulturmiljön i och kring Viscaria är relativt höga eftersom lämningar i terrängen i kombination med skriftliga källor kan ge betydande kunskapstillskott om kulturhistorien i området. Dessa värden bedöms inte hotade av planerad gruvdrift och tillhörig infrastruktur om åtgärder vidtas i enlighet med kulturmiljölagen och även dokumenteras i övrigt. Om fornlämningar inte kan undantas från exploatering och markningrepp kommer länsstyrelsen att fatta beslut om arkeologiska utgrävningar på exploatörens bekostnad, och dokumentvärdet blir då säkerställt genom den arkeologiska undersökningen. För att säkerställa övriga kulturhistoriska lämningars kunskapsvärden vid exploatering bör även de dokumenteras.

Utom för fornminnen bedöms inga speciella dokumentvärden kunna hotas av gruvdrift enligt kända planer.

- De *upplevelsevärden* som är förknippade med landskapet och kulturmiljöer kring Viscaria kan bedömas som varierande. Generellt har alla kulturmiljöer och fornminnen ett bevarandevärde ur upplevelsesynpunkt som uttryck för hur landskapet tidigare användes. Objekten är möjliga att se och har sin historia och sina sammanhang.

Landskapet i sin helhet har ett upplevelsevärde som uttryck för den kulturhistoriska utveckling som varit sedan stenålder, med jakt, fiske, renskötsel och bondekultur på extensivt använda marker. Upplevelsevärdet i Viscariaområdet är dock ur kulturmiljösynpunkt begränsat av förekommande lämningars karaktär (svåra att se) och landskapets närhet till urban, modern miljö med industrier, kommunikationer m.m.

- De kulturhistoriska *bruksvärden* som är förknippade med landskapet i och omkring analysområdet förefaller främst beröra renskötsel frågor och turistiska utvecklingsmöjligheter i området och dess närhet. Då gruvdrift planeras i ett varierande landskap med både historiska och nutida uttryck för samhällsutvecklingen och redan har stark koppling till gruvdrift, förefaller kulturhistoriska bruksvärden inte hotas påtagligt. Huvudskälet förefaller vara att vidsträckt marker som veterligen inte är aktuella för exploatering finns i nära omgivning. Ur pedagogisk synvinkel kan gruvdrift i denna miljö ses som ett av flera karaktäristiska inslag i det kontinuerligt använda landskapet sedan stenålder, med olika uttryck för olika tidsåldrar.

Genomgången ovan leder fram till att hoten mot fornminnen och riksintresset för kulturmiljövärden Kiruna [BD 33] är obetydliga. Inga viktiga kända kulturmiljövärden av nationellt, regionalt eller lokalt intresse riskerar att uttraderas. Kulturhistoriska strukturer och samband i landskapet kommer att kunna uppfattas även fortsättningsvis.

Sammanfattningsvis, med ledning av kända kulturmiljövärden enligt officiella register, publikationer, sagespersoner och egna utförda platsbesök, kan bedömningen göras att framtida gruvdrift i Viscariaområdet är förenligt med värnandet av värdefulla kulturmiljöer och kulturhistoriskt intressanta objekt i Norrlands inland. Kulturmiljöer som framhålls som värdefulla nationellt, regionalt och lokalt berörs inte påtagligt eller i liten omfattning.

Referenser

- Åjtte. 2014. *Det samiska kulturlandskapet. Program för att bevara, bruka och utveckla samiska kulturlandskap 2015-2020*. I samarbete med Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum m.fl. <http://www.ajtte.com/wp-content/uploads/2009/05/Det-samiska-kulturlandskapet.pdf>
- Andersson, Berit. 2010. *Arkeologisk utredning inför miljökonsekvensbeskrivning Viscariagruvan, Jukkasjärvi sn, Kiruna kn, Norrbottens län*. Uppdragsverksamheten. 2010 / Dnr 350/09. Västerbottens museum.
- Awebro, Kenneth. 1992. Gruvor och bruk i Norrbotten. I: *Norrbottens synliga historia. Norrbottens kulturmiljöprogram. Del 1*. Länsstyrelsen i Norrbottens län. Rapportserie Nummer 3/1992.
- Awebro, Kenneth. 1993. Kring bruksrörelsen i Tornedalen. I: *Tornedalens historia II. Från 1600-talet till 1809*. Utgiven av Tornedalskommunernas historiebokskommitté, s 361-377.
- Backman, Lars & Hagström, Sara. 2006a. *Utökning av områden intill bankorridorer. Arkeologisk utredning etapp I och II samt arkeologisk utredning etapp II, 2006, Jukkasjärvi sn, Kiruna kn, Lappland, Norrbottens län*. Norrbottens museum dnr 303-2006.
- Backman, Lars & Hagström, Sara. 2006b. *Omläggning av allmänna vägnätet, Kiruna. Arkeologisk utredning, etapp I och II, 2006, Jukkasjärvi sn, Kiruna kommun, Lappland, Norrbottens län*. Norrbottens museum dnr 691-2006.
- Backman, Lars, Lindgren, Åsa & Sundberg, Susanne. 2006c. *Rapport Kirunaprojektet. Ny järnväg, Kiruna. Arkeologisk utredning, etapp I, Jukkasjärvi socken, Norrbottens län, Lappland*. Norrbottens museum dnr 371-2005.
- Barck, Åke. 2000. *Kurravaara genom 300 år*. Kurravaara Hembygdsförening.
- Bagge, Axel. 1937. Stenåldern vid Torne träsk. I: *Norrbotten 1937*, s 89-106.
- Banverket. 2008. *Kiruna, ny järnväg – Miljökonsekvensbeskrivning, järnvägsplaner 01, 02 och 04*.
- Brunnström, Lars. 1981. *Kiruna – ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige*, del 1-2. Umeå.
- Elmén Berg, Anna. 2000. *Program för Norrbottens industriarv*. Länsstyrelsen i Norrbottens län, rapport 1/2000, Norrbottens museum.
- Fornsök. 2021. *Riksantikvarieämbetets nationella fornminnesinformationssystem*.
- Fornminneslagen. Utfärdades 1942. Ersattes av KML 1988.
- Hederyd, Olof (red.). 1991. *Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet*. Utgiven av Tornedalskommunernas historiebokskommitté.
- Hederyd, Olof (red.). 1993. *Tornedalens historia II. Från 1600-talet till 1809*. Utgiven av Tornedalskommunernas historiebokskommitté.
- Hedman, Sven-Donald. 2003. *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatsmönster bland skogssamer 700-1600 AD*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 17. Doktorsavhandling, institutionen för arkeologi och samiska studier vid Umeå universitet.
- Hedman, Sven-Donald. 2006. *Skogens kulturarv i övre Norrlands inland. Norrbottens län 2006*. Norrbottens museum.

- Hedman, Sven-Donald. 2009. Gammal-äldre-äldst. Något om Norrbottens mesolitikum. *Arkeologi i Norr 11*. Umeå universitet. Institutionen för idé- och samhällsstudier, s 1-22.
- Hifab. 2011. *Miljökonsekvensbeskrivning Viscariagruvan, Kiruna kommun*. Uppdragsnummer 317 543.
- Hoppe, Gunnar. 1945. *Vägarna inom Norrbottens län*. Studier över den trafikgeografiska utvecklingen från 1500-talet till våra dagar. Geographica. Skrifter från Upsala universitets geografiska institution. Nr 16.
- Hufva, Lars. 2000. Giron förr och nu – ett renbetesland i förvandling. *Kiruna 100-årsboken, del 1*. Kiruna kommun.
- Janson, Sverker & Hvarvner Harald. 1966. *Ancient hunters and settlements in the mountains of Sweden. Archaeological and ethnological investigations carried out in connection with power-station regular schemes*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Jensen, Ronnie. 1997 (red.). *Fornminnesinventeringen – nuläge och kompletteringsbehov*. En riksöversikt. Riksantikvarieämbetet.
- Johansson, Kenneth & Stenberg, Peter. 2015. *Röster från Bolaget och Ön*. Föreningen Kirunas Rötter.
- Karman, Jorma. 1986. *Finska kultur- och naturtermer i norra Norrbotten*. Riksantikvarieämbetet, Dokumentationsbyrån, Df Norr. Arbetshandling, Luleå.
- Karman, Jorma. 1993. Stenåldersfolk – ett arkeologiskt supplement. I: *Tornedalens historia II. Från 1600-talet till 1809*. Utgiven av Tornedalskommunernas historiebokskommitté.
- Karman, Jorma. 1994. *Fornminnesinventering vid Torneå och Lainio älvar 1993*. Riksantikvarieämbetet, kunskapsavdelningen, enheten för dokumentation.
- Karman, Jorma. 1995. *1994 års fornminnesinventering i Norrbottens län vid Kalix, Lainio och Torne älvar*. Riksantikvarieämbetet, kunskapsavdelningen, enheten för dokumentation.
- Karman, Jorma. 1996. *Fornminnesinventeringen i Norrbottens lappmark t.o.m. 2002*. Riksantikvarieämbetet, Dokumentationsenheten, Ud Nord. Arbetshandling med planeringsunderlag, Luleå.
- Kiruna kommun. 2006. *Fördjupad översiktsplan och miljökonsekvensbeskrivning för Kiruna centralort*. Samrådshandling.
- Kiruna kommun. 2010. *Kulturmiljöanalys inför Gruvstadsparken i Kiruna*. Upprättad av Carina Öberg, Tyréns AB.
- Kiruna kommun. 2011. *Detaljplan för Luossajärvi ny damm, del av Kiruna 1:1. Plan och genomförandebeskrivning*. November 2010, kompletterad och antagen av kommunfullmäktige 2011.
- Kiruna kommun. 2014. *Kulturmiljöanalys Kiruna etapp 2*. Rapport framtagen av Arnberg & Sivenbring AB, MAF Arkitektkontor AB, Arkitekten Inger Olsson AB, Westerlinds arkitektkontor AB samt Bebyggelse i Norr, på uppdrag av Kiruna kommun.
- Klang, Lennart. 2003. Fältarbete 2003. Preliminär sammanfattning från Kirunaområdet, inom ramen för projektet *Gruvor och bruk i Barentsområdet*.

- Klang, Lennart. 2006. *Kiruna vägutredning. Kulturmiljöanalys hösten 2006*. Landskapsarkeologerna.
- Klang, Lennart. 2015-11-11. Kulturmiljöanalys Viscaria – kort lägesrapport.
- KML. *Kulturmiljölagen*. Ändrad lag den 1 januari 2014; Svensk författningssamling 2013:548 (tidigare Kulturminneslagen; Svensk författningssamling 1988:950).
- Kruusi, Johannes & Libeck, Mattias, 2005. *Broarna i Norrbottens län. Inventering av kulturhistoriskt värdefulla vägbroar*. Rapport 4/2005. Länsstyrelsen Norrbotten.
- Laevas sameby. 1999. *I gamla spår – en ny framtid*. Dokumentation.
- Lantmäteriet. *Historiska kartor*. Finns sökbara på <http://www.lantmateriet.se>. Här avses främst generalstabskartor, laga skifteskartan över Gällivare och den ekonomiska kartan från 1963.
- Lindgren, Åsa & Sundberg, Susanne. 2005. *Arkeologisk utredning, Omformarstation, Kiruna. Jukkasjärvi sn, Norrbottens län, Lappland*. Norrbottens museum dnr 360-2005.
- LKAB. 2006. *En historisk resa*. Producerad av LKAB, text av Lars Hedström och Åke Barck. Reviderad november 2007.
- Lundholm, Kjell. 1991. Ur svenska Tornedalens historia. I: *Tornedalens historia I. Från Istid till 1600-talet*. Utgiven av Tornedalskommunernas historiebokskommitté, s 45-96.
- Länsstyrelsen i Norrbottens län. 1992. *Norrbottens synliga historia*. Norrbottens kulturmiljöprogram. Del 1.
- Länsstyrelsen i Norrbottens län. 1993. *Vårt hävdade Norrbotten*. Program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden i Norrbottens län.
- Länsstyrelsen i Norrbottens län. 1998. *Norrbottens synliga historia*. Norrbottens kulturmiljöprogram. Del 2, band 1-2.
- Länsstyrelsen 2010. *Norrbottens kulturmiljöprogram 2010-2020*.
<http://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/Sv/om-lansstyrelsen/om-lanet/kulturmiljo/kulturmiljoprogrammet/Pages/default.aspx>
- Länsstyrelsen Norrbotten. 2021. *Byggnadsminnen i Norrbotten, skyddade enligt Kulturmiljölagen*.
<https://www.lansstyrelsen.se/download/18.746760b71768421ad551c482/1611583769392/Punktlista%20Byggnadsminnen%20i%20Norrbotten.pdf>
- Länsstyrelsen Norrbotten m.fl. 1998. *Arkeologi i Norrbotten – en forskningsöversikt*. Med bidrag av Åjtte, Norrbottens museum, Riksantikvarieämbetet och Silvermuseet. Länsstyrelsen i Norrbottens län, Rapportserie nummer 14/1998.
- Manker, Ernst. 1957. *Lapparnas heliga ställen*. Acta Lapponica, XIII. Uppsala.
- Norrbottens museum. 2013. *Fornminnesinventering i Norrbotten*.
<https://norrbottensmuseumarkeologi.wordpress.com/2013/11/08/fornminnesinventering-i-norrbotten/>
- Petersson, Walfrid. 1900. *Beskrifning öfver en del förut mindre kända malmfyndigheter inom Jukkasjärvi malmtrakt och dess omgifningar. En underdånig berättelse om en undersökning af mindre kända malmfyndigheter inom Jukkasjärvi malmtrakt och dess omgifningar*. Sveriges geologiska undersökning. Stockholm.

- Reichwald, Astrid & Svedlund, Brita. 1977. *Laevas. Sameby i dag – historia i morgon?*
- Riksantikvarien. 2009. *Kulturmiljöanalys. En vägledning för användning av DIVE-analys.*
- Riksantikvarieämbetet. 1990. Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6 §.
- Riksantikvarieämbetet. 2009. *Kulturarvet som resurs i framtidens Malmfälten.* Rapport från Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/app/uploads/2012/06/Kulturarvet-som-resurs-i-framtidens-malmf%C3%A4lt.pdf>
- Riksantikvarieämbetet 2010. *Kulturmiljöunderlag i förvaltning och förändring.*
- Riksantikvarieämbetet. 2014. *Fornlämningsbegreppet och fornlämningsförklaring. För tillämpning av 2 kap. 1 och 1a §§ kulturmiljölagen.* Riksantikvarieämbetet 2014-07-03.
- Riksantikvarieämbetet. 2021. Riksintressen för kulturmiljövården – Norrbottens län (BD). Dokument uppdaterat 2021-01-13. https://www.raa.se/app/uploads/2021/01/BD_riksintressen.pdf
- Rydström, Gunhild. 2012. *Värdefulla flottleder i Norrbottens län.* Länsstyrelsens rapportserie nr 7/2012.
- Saarnisto, Matti. 1991. Tornedalens geologiska utvecklingsskeden. I: *Tornedalens historia I. Från Istid till 1600-talet.* Utgiven av Tornedalskommunernas historiebokskommitté, s 11-44.
- Sametinget. 2016. <http://www.sametinget.se/> Förteckning över samebyar och kartor över rennäringens markanvändning.
- SGU. 2021. Kartvisaren. <https://www.sgu.se/produkter/kartor/kartvisaren/>
- Sjöholm, Jennie. 2008. *Vad är Kiruna värt? Kiruna – en kulturvärderingsanalys.* Norrbottens museum. Dnr 629-2006.
- Skogsstyrelsen. 2021. Hemsidan <http://minasidor.skogsstyrelsen.se/skogensparlor/> där resultat redovisas enligt projektet Skog & Historia.
- SNA. 1994. *Berg och jord.* Temareaktör Curt Fréden. I: *Sveriges Nationalatlas.* Temavärd Sveriges geologiska undersökning.
- Statens historiska museer. 2021. <http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>
- Teerijoki, Ilkka. 1993. Bebyggelsen 1600-1809. I: *Tornedalens historia II. Från 1600-talet till 1809.* Utgiven av Tornedalskommunernas historiebokskommitté, s 11-44.
- Theander, Agge. 2000. Från hästskjuts till e-post – kommunikationer förr och nu. *Kiruna 100-årsboken, del 1.* Kiruna kommun.
- TUVA. 2021. *Databas med resultat av ängs- och hagmarksinventeringar.* På Jordbruksverkets hemsida <http://www.sjv.se/etjanster/etjanster/tuva.4.2b43ae8f11f6479737780001120.html>
- Törmä, Kjell. 1996. *Viscaria. Historien om hur en blomma blev ett gruvföretag.*
- Törnlund, Erik. 2010. *Historiska dammanläggningar i Norrbottens län.* Länsstyrelsens rapportserie nr 9/2010.

Vägverket och länsstyrelserna i Västerbottens och Norrbottens län. 2001. *Värdefulla vägmiljöer i Norrbottens och Västerbottens län*. Vägverkets publikation nr 2001:22.

Vägverket. 2007. *Vägutredning. Förslagshandling maj 2007. Kirunaprojektet, Allmänna vägar i Kiruna*. BD-11453-10.

Westerlind, Ann Mari, & Wrethed, Sara. 2008. *Kiruna – kulturmiljö i omvandling. Genomgång av planeringsunderlag*. Riksantikvarieämbetet, Samhällsavdelningen, Samhällsbyggnad/Malmfältsuppdraget. Dnr: 303-2508-2007.

Sagespersoner 2015-2016:

Niila Inga, kontaktperson Laevas sameby.

Kenneth Johansson, Lokalhistoriska Databasen, Föreningen Kirunas rötter.

Lars Jonsson, på 1980-talet anställd för bl.a. prospektering vid Viscariagruvan.

Lars-Eric Kuhmunen, kontaktperson Gabna sameby.

Agge Theander, Kiruna, lokalhistoriker.

Förkortningar

Dnr	Diarienummer
Fornsök	Riksantikvarieämbetets nationella fornmminnesinformationssystem
KML	Kulturmiljölagen
MKB	Miljökonsekvensbeskrivning
SGU	Sveriges Geologiska Undersökning
SNA	Sveriges nationalatlas

I rapporten förekommer vedertagna förkortningar för väderstreck, N, S, V och Ö, samt kombinationer, t.ex. VNV-OSO (= från västnordväst till ostsydost).

Bilagor

Bilaga 1 (s 41). Registrerade objekt vid besiktning 2015. Karta, objekttabell och foto.

Bilaga 2 (s 53). Fotolista.

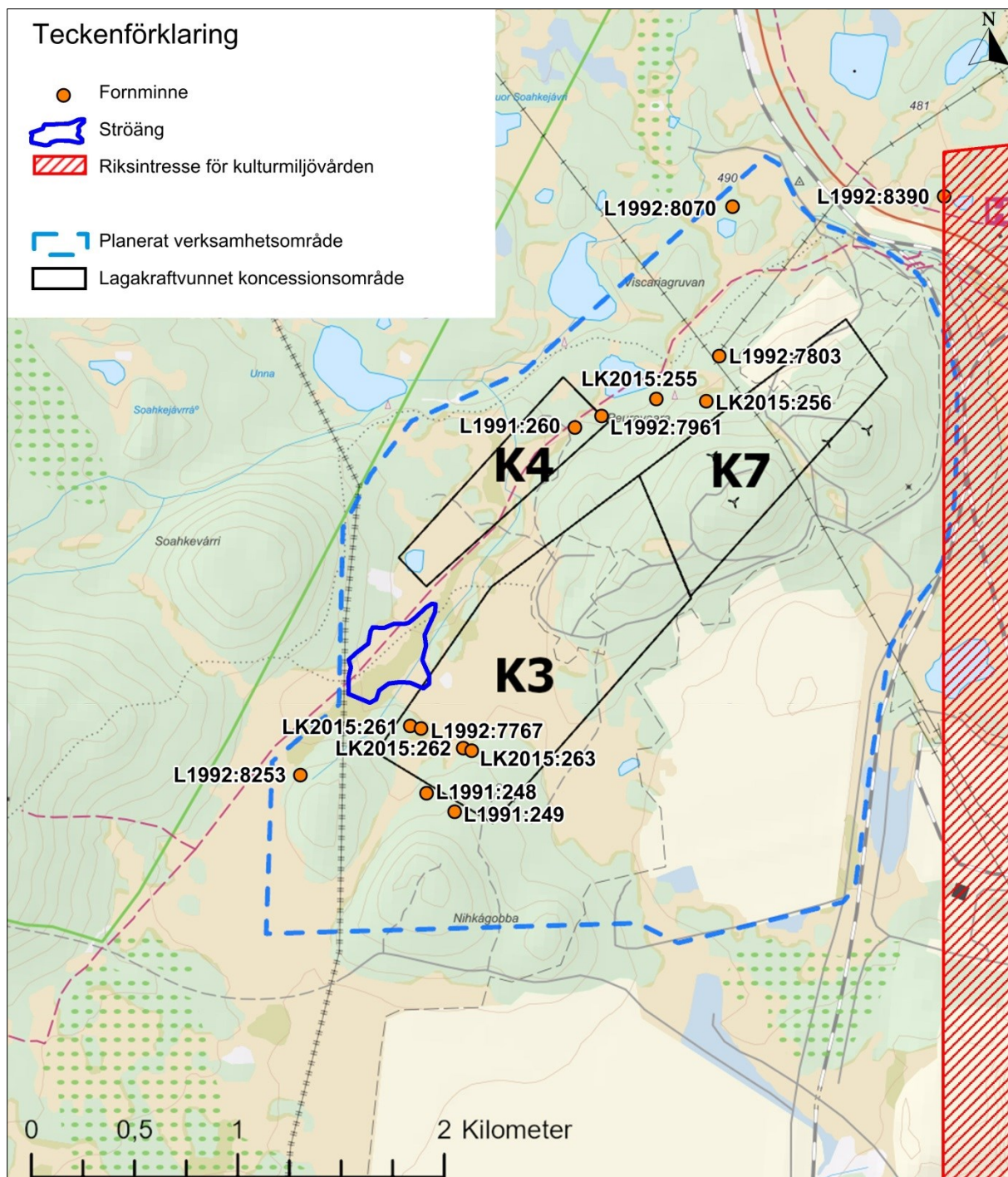
Bilaga 3 (s 54). Koordinater fornminnen SWEREF 99TM.

Bilaga 1

Registrerade objekt vid besiktningar 2015

Karta, objekttabell och foto

Uppdaterad karta med fornminnen år 2022

Besiktigade fornminneslokaler 2015 med ID enligt Forsök 2022 (L-nummer) och med interna ID (LK-nummer) för objekt som inte tillförts Forsök. Underlagskarta: Geosyntec (utdrag ur figur 3 i denna rapport). Kartbearbetning Lena Berg Nilsson 2022.

Tabell med beskrivningar och bedömningar av fornminnen enligt arkeologiska besiktningar vid Viscaria, Kiruna kommun, år 2015.

Beskrivningar och bedömningar redigerade 2021 av Lennart Klang (LK).

ID	Lämningstyp 2021	Beskrivning med tillhörande information och foto	Antikvarisk bedömning 2021
Fornsök: L1991:248 LK2015:259	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökingsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Bläckning, ca 80 cm hög, 4 cm bred (Ö-V) och 3 cm djup på den mot N/NO vända sidan och 0,6 m över marken på tall, 0,2 m i diameter. Tallen är tvåstammig. Terräng: Avsats i svag N-sluttning av moränmark. Fjällbjörkskog med enstaka tallar. <i>Foto mot SV: Lennart Klang 2015.</i>	Övrig kulturhistorisk lämning.
Fornsök: L1991:249 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2683 LK2015:258	Brott/täkt	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökingsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Stentäkt eller gruvhål (?), ca 8 m i diameter, bestående av en grop och fem kilade stenblock. Gropen är oregelbunden, 3x2,5 m (NO-SV) och 0,6 m djup. Bottenplanet är oregelbundet, 1 m i diameter. Obetydlig vall kring kanten, 1,5 m bred och intill 0,2 m hög. De kilade stenblocken sticker upp i marken och har ca 1-1,3 m synlig längd samt är 0,3-0,5 m höga. Ett av blocken ligger i gropens bottenplan, ett annat finns på gropens vall kring kanten i NO. Tre av blocken ligger ca 2,5 m SSO om gropen. Samtliga är slagna och har spår efter kilmärken/borrhål, 10 cm långa och 2 cm i diameter. Samtliga delvis övermossade.	Övrig kulturhistorisk lämning.

		Antikvarisk kommentar 2015: 1900-talskaraktär. Aktivitet för gruvprospektering är möjlig, dock saknas kända källor som ger besked om varför man har grävt och bearbetat stenblock på platsen. Terräng: Nära krön av liten moränhöjd. Fjällbjörkskog. Tidigare anteckningar: Västerbottens museum 2010: Arkeologisk utredning inför miljökonsekvensbeskrivning Viscariagruvan, Jukkasjärvi sn, Kiruna kn, Norrbottens län. Västerbottens museum/ Uppdragsverksamheten Berit Andersson 2010 / Dnr 350/09, s 5: Objekt nr 1. "Gruvhål". <i>Foto mot SSO: Lennart Klang 2015.</i> <i>Foto mot N: Lennart Klang 2015. I förgrunden block med kilmärken, bakom skymtar gropen.</i>	
Fornsök: L1991:260 LK2015:257	Gruvhål	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Gruvhål, 3-4 m i diameter och minst 1 m djupt, varav 0,6 m djupt ner till vattenyta. Vall kring kanten, tydligast i N, V och S, ca 3 m bred och intill 0,4 m hög, med i NNO en öppning, 0,7 m bred som fortsätter mot NNO som ett dike, 8 m långt (NNO-SSV), 0,7 m brett och 0,5 m djupt. Utmed dikets långsidor har jord lagts upp. Omedelbart V om gruvhålets omgivande vall i V är ett ytterligare dräneringsdike 10 m långt (NNV-SSO), 0,5 m brett och 0,5 m djupt, med i södra ändan en blåmålad stakkäpp och i norra ändan ett järnrör med lock efter provborring. Antikvarisk kommentar: Brun jord i vallen och blekjord på ursprunglig markyta under vallen vid sondning tyder på datering till 1900-tal. Terräng: Svag N-sluttning av moränmark intill myr i N. Fjällbjörkskog.	Övrig kulturhistorisk lämning.

		Foto mot N/NO: Lennart Klang 2015.	
Fornsök: L1992:7767 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2215	Härd	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökingsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Härd, närmast rektangulär, 1,1x0,7 m (NÖ-SV) och intill 0,05 m h, bestående av 7 synliga kantstenar, 0,12-0,3 m st. Vid sondning framkom lite ytligt kol och rödbränd sand. Påträffad vid arkeologisk utredning år 2005 (Raä dnr: 321-2252-2006). Antikvarisk kommentar: Beskrivning ovan enligt Fornsök. Terräng har förtydligats vid besiktningen 2015. Svärbedömt objekt; stenar i kanten bildar ingen tydlig avgränsning, och naturligt rödbrun jord finns i omgivningarna. Ingen sondning utfördes i härden 2015, eftersom den är klassad som fornlämning och är lagskyddad. Sondning vid arkeologisk utredning av Norrbottens museum år 2005 förefaller tyda på att det är en härd. Bedömningen "fornlämning" följer Riksantikvarieämbetets rekommendationer. Eventuell ombedömning bör föregås av ingrepp som kräver länsstyrelsebeslut. Terräng: Mycket svag VSV-sluttning av flack moränudde med omgivande myrmark i N, Ö och S. Skogsmark (gles fjällbjörkskog).	Fornlämning.

		Foto mot NO: Lennart Klang 2015. Hårdens markeras av enstaka synliga stenar mellan väskan och fotografen.	
Fornsök: L1992:7803 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2217	Naturföremål/- bildning med bruk, tradition eller namn	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Borttaget. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Bläckning enligt tidigare anteckningar, nu borttagen. Beskrivning saknas i tidigare anteckningar enligt Fornsök. Vid besiktningstillfället 2015 består angiven plats av en tallstubbe efter avverkning. Terräng: SV-sluttning av liten moränhöjd. Skogsmark med övervägande fjällbjörk och enstaka tallar, avverkad i kraftledningsgata. Tidigare anteckningar: Backman, Lars; Lindgren, Åsa & Sundberg, Susanne. Rapport Kirunaprojektet. Ny järnväg, Kiruna. Arkeologisk utredning, etapp 1, Jukkasjärvi socken, Norrbottens län, Lappland. Norrbottens museum. (Raä dnr: 321-2252-2006). Foto mot Ö: Lennart Klang 2015.	Uppgift om borttaget fornminne. Ingen antikvarisk bedömning enligt Fornsök.

Fornsök: L1992:7961 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2256	Gruvhål?	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Grop, oval eller oregelbundet rektangulär med utsvängda sidor, 2,7x1,5 m (N-S/NNV-SSO) och 0,6 m djup. Bottenplanet är 0,8x0,3 m. Vall kring kanten, 1-2 m bred och 0,2 m hög. Vid sondning framkommer brun jord i gropen och blekjord på ursprunglig mark under vallen, vilket kan tyda på gropen anlagts under 1900-talet. Vallen beväxt med fjällbjörkar och enstaka enbuskar. Enligt tidigare anteckningar bedömd som gruvhål och benämnd "jordrymning". Antikvarisk kommentar: Kan vara gruvrelaterad prospekteringsgrop, men även alternativa gropfunktioner under 1900-talet kan vara möjliga. Terräng: Mycket svagt NNV-sluttande moränmark ner mot myr och tjärn. Fjällbjörkskog. Tidigare anteckningar: Beskrivning i Fornsök 2015: "Jordrymning. Beskrivning saknas i rapport. Påträffad vid arkeologisk utredning år 2005. (Raä dnr: 321-2252-2006)". Publikation: Backman, Lars; Lindgren, Åsa & Sundberg, Susanne. Rapport Kirunaprojektet. Ny järnväg, Kiruna. Arkeologisk utredning, etapp 1, Jukkasjärvi socken, Norrbottens län, Lappland. Norrbottens museum. (Raä dnr: 321-2252-2006). <i>Foto mot NNO: Lennart Klang 2015.</i>	Övrig kulturhistorisk lämning.
Fornsök: L1992:8070 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2222	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Bläckning, 55 cm hög, 15 cm bred och 1-3 cm djup på den mot SO vända sidan 1,3 m från marken på björk, 15 cm i diameter. Bläckningen har uppstått av två bläckningstillfällen, varav en yngre bläckning kan ha gjorts i en äldre, alternativt har en äldre bläckning utökats. Terräng: Svag N-sluttning av tuvig moränmark ner mot myr. Fjällbjörkskog. Tidigare anteckningar: Beskrivning i Fornsök 2015: Fångstgrop. Beskrivning saknas i rapport. Påträffad vid arkeologisk utredning år 2005. (Raä dnr: 321-2252-2006)". Publikation: Backman, Lars; Lindgren, Åsa & Sundberg, Susanne. Rapport Kirunaprojektet. Ny järnväg, Kiruna. Arkeologisk utredning, etapp 1, Jukkasjärvi socken, Norrbottens län, Lappland. Norrbottens museum. (Raä dnr: 321-2252-2006).	Övrig kulturhistorisk lämning.

		2) Västerbottens museum 2010: Arkeologisk utredning inför miljökonsekvensbeskrivning Viscariagruvan, Jukkasjärvi sn, Kiruna kn, Norrbottens län. Västerbottens museum/ Uppdragsverksamheten Berit Andersson 2010 / Dnr 350/09, s 4: "Fångstgropen (Jukkasjärvi 2222) har besökts men bedöms ej utgöra någon fångstgrop och bör utgå ur Forsök". Antikvarisk kommentar: Möjligen har det blivit en sammanblandning av lokaler vid 2005 års arkeologiska utredning så att den fångstgrop som avses ligger någon annanstans och att bläckningen på platsen föranledde registreringen. Vid 2010 års utredning bedömdes den tuviga, smågropiga markytan. "Bevakningsobjekt" enligt Forsök 2015 avser en fångstgrop som inte finns på angiven plats. <i>Foto mot VNV: Lennart Klang 2015.</i> <i>Foto mot NNV: Lennart Klang 2015.</i>	
Forsök: L1992:8253 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2199	Fornlämnings- liknande bildning (naturbildning)	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: - Undersökningsstatus: - Beskrivning: Naturbildad svacka, 3x1 m (NO-SV) och 0,2 m djup, med några stenar, 0,2-0,6 m stora. Fornlämningsband på marken från tidigare arkeologisk utredning (2010). En liknande naturbildning finns 17 m N om svackan.	Bör utgå ur Forsök. Ingen antikvarisk bedömning enligt Forsök.

		Terräng: NV-sluttning av moränhöjd. Fjällbjörkskog. Tidigare anteckningar: 1) Beskrivning i Fornsök 2015: Förrådsgrop. Beskrivning saknas i rapport. Påträffad vid arkeologisk utredning år 2005. (Raä dnr: 321-2252-2006)". Publikation: Backman, Lars; Lindgren, Åsa & Sundberg, Susanne. Rapport Kirunaprojektet. Ny järnväg, Kiruna. Arkeologisk utredning, etapp 1, Jukkasjärvi socken, Norrbottens län, Lappland. Norrbottens museum. (Raä dnr: 321-2252-2006). 2) Västerbottens museum 2010: Arkeologisk utredning inför miljökonsekvensbeskrivning Viscariagruvan, Jukkasjärvi sn, Kiruna kn, Norrbottens län. Västerbottens museum/ Uppdragsverksamheten Berit Andersson 2010 / Dnr 350/09, s 5: "Förvaringsanläggning 3 x 1,7 m (NNV-SSÖ) och 0,1 - 0,2 m dj bestående av ett tjugotal 0,2 - 0,6 m stora stenar vilka ligger i en närmast spetsoval form. Vid provstick känns ytterligare stenar". Antikvarisk kommentar 2015: Möjligen har det blivit en sammanblandning av lokaler vid 2005 års arkeologiska utredning så att den förrådsgrop som avses ligger någon annanstans. Alternativt kanske lokalen har tillförts Fornsök av misstag, eftersom beskrivning saknas. Ett tredje alternativ är att stenarna i svackan kan ha felbedömts antikvariskt ("bevakningsobjekt" enligt Fornsök 2015). <i>Foto mot V: Lennart Klang 2015.</i>	
Fornsök: L1992:8390 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2456	Kåta	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Kåtatomt, närmast rund, 7 m i diameter, bestående av en invändig yta, 5 m i diameter med i mitten en oval härd, 1,4x1,1 m (N-S), och kring kanten av den invändiga ytan en vall, 1 m bred och 0,2 m hög, med i S en öppning, 1 m bred. Härden består av tre synliga kantstenar, 0,25-0,3 m stora. Antikvarisk kommentar: Oklar ålder. Antikvarisk bedömning enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer. Terräng: Flackt krönparti av liten moränrygg (NNÖ-SSV) i myrmark med tjärn i SO. Fjällbjörkskog. Tidigare anteckningar: Backman, L. & Hagström, S. 2006. Rapport Kirunaprojektet. Ny järnväg, Kiruna. Utökning av områden intill bankorridor. Arkeologisk utredning etapp I och II samt arkeologisk utredning etapp II, 2006, Jukkasjärvi sn, Kiruna kn, Lappland, Norrbottens län. December 2006. Norrbottens museum. Dnr 303-2006. Lst dnr 431-7617-06. Norrbottens museum. (RAÄ dnr 321-2569-2008).	Fornlämning.

		Foto mot SO: Lennart Klang 2015.	
Fornsök: - LK2015:255	Naturföremål/- bildning med bruk, tradition eller namn	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Bläckning, ca 40 cm hög, 3 cm bred och 1-2 cm djup på den mot SV vända sidan 0,8 m från marken på björk. Björken är tvåstammig, båda stammarna är 0,1 m i diameter. Antikvarisk kommentar: Stigen som troligen föranleder bläckningen kan följas i terrängen mot LK2015:256 och längre bort. Den har förstärkts som färdväg med makadam utmed någon delsträcka och bevarats som stig utmed andra delsträckor. En mer detaljerad redovisning av färdvägen för Fornsök kräver ett särskilt fältarbete utöver denna kulturmiljöanalys. Terräng: Svag NV-sluttning av moränmark ner mot tjärn. Fjällbjörkskog. Orientering: 4 m OSO om stig. Foto mot NO: Lennart Klang 2015.	Övrig kulturhistorisk lämning. Anmälan till Fornsök bör avvaktas tills frågan om färdvägen har utretts mer.
Fornsök: - LK2015:256	Färdväg?	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Stenlagd sentida färdväg med bläckningar på björkar. Vägens hela längd inte utredd 2015. Två bläckningar finns på var sin fjällbjörk på ömse sidor av vägen. På de mot V/NV vända sidorna, 8 m från varandra, 0,5-1 m över marken, är bläckningarna ca 30 cm höga, 1-3 cm breda och 1-2 cm djupa.	Övrig kulturhistorisk lämning. Anmälan till Fornsök bör avvaktas tills frågan om färdvägen har utretts mer.

		Antikvarisk kommentar: Stigen som troligen föranleder bläckningarna kan följas i terrängen mot LK2015:255 och längre bort. Den har förstärkts som färdväg med makadam utmed någon delsträcka och bevarats som stig utmed andra delsträckor. En mer detaljerad redovisning av färdvägen för Forsök kräver ett särskilt fältarbete utöver denna kulturmiljöanalys. Terräng: NNO-sluttning av moränmark nära myr. Fjällbjörkskog. <i>Foto mot Ö: Lennart Klang 2015.</i>	
Forsök: - LK2015:261	Övrigt	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: - Undersökningsstatus: - Beskrivning: Mark påverkad av sentida prospekteringar, ca 15 m i diameter. I kanten av området ett borningsrör med lock. <i>Foto mot N: Lennart Klang 2015.</i>	Anmäls inte till Forsök.
Forsök: - LK2015:262	Övrigt	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: - Undersökningsstatus: - Beskrivning: Mark påverkad av sentida prospekteringar, ca 25 m i diameter. I området borningsrör med lock och en upplagd dumphög efter avbaningar.	Anmäls inte till Forsök.

		Foto mot SV: Lennart Klang 2015.	
Fornsök: - LK2015:263	Naturföremål/- bildning med bruk, tradition eller namn	Granskning 2015-09-22 (LK): Skadestatus: Ej skadad. Undersökningsstatus: Ej undersökt. Beskrivning: Bläckning, ca 40 cm hög, 7 cm bred och 3 cm djup, på den mot VSV vända sidan och 0,5 m över marken på björk, 10-15 cm i diameter. Terräng: Avsats i svag N-slutning av moränmark. Fjällbjörkskog med enstaka tallar. Orientering: 2 m N om hjulspår, som möjligen följer äldre stig. Kommentar: Det bör utredas om hjulspåren kan antas följa en äldre färdväg. Foto mot ONO: Lennart Klang 2015.	Övrig kulturhistorisk lämning. Anmälan till Fornsök bör avvaktas tills frågan om en eventuell färdväg har utretts mer.

Bilaga 2

Fotolista

Foto samtliga bilder: Lennart Klang 2015.

Digitala bilder

ID fornminnen	Objekt och varifrån foton tagits	Kategori	Antal
Fornsök L1991:248	Bläckning, från NO	Övrig kulturhistorisk lämning	1
Fornsök L1991:249	Stentäkt eller gruvhål, från NNV och S	Övrig kulturhistorisk lämning	2
Fornsök L1991:260	Gruvhål, från S/SSV	Övrig kulturhistorisk lämning	1
Fornsök L1992:7767	Härd, från SV	Fornlämning	1
Fornsök L1992:7803	Bläckning (borttagen), från V	Borttagen	1
Fornsök L1992:7961	Grop (gruvhål?), från SSV	Övrig kulturhistorisk lämning	1
Fornsök L1992:8070	Bläckning, från OSO och SSO	Övrig kulturhistorisk lämning	2
Fornsök L1992:8253	Naturbildning, från Ö	Ej fornlämning	1
Fornsök L1992:8390	Kåtatomt, från NV	Fornlämning	1
LK2015:255	Bläckning (vid färdväg?), från SV	Övrig kulturhistorisk lämning	1
LK2015:256	Färdväg? med bläckningar, från V	Övrig kulturhistorisk lämning	1
LK2015:261	Mark påverkad av prospektering, från S	Landskapsbild	1
LK2015:262	Mark påverkad av prospektering, från NO	Landskapsbild	1
LK2015:263	Bläckning (vid färdväg?), från VSV	Övrig kulturhistorisk lämning	1

Övriga bilder	Terräng och vegetation	Kategori	Antal
Fotobilder figurerna 11-16 och försättsida	Olika delar av utredningsområdet, varav försättsbilden med Fornsök L1991:260	Landskapsbilder	7

Bilaga 3

Koordinater fornminnen SWEREF 99TM med handhållen GPS

ID	Lämningsstyp enligt RAÄ:s terminologi	Easting	Northing
Fornsök: L1991:248 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2682	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn (bläckning)	714123	7535773
Fornsök: L1991:249 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2683	Brott/täkt (stentäkt eller gruvhål?)	714265	7535693
Fornsök: L1991:260 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2684	Gruvhål	714689	7537628
Fornsök: L1992:7767 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2215	Härd	714071	7536090
Fornsök: L1992:7803 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2217	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn (borttagen bläckning)	715355	7538032
Fornsök: L1992:7961 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2256	Gruvhål (prospekteringsgrop eller grop av annan typ)	714814	7537695
Fornsök: L1992:8070 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2222	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn (bläckning)	715358	7538773
Fornsök: L1992:8253 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2199	Fornlämningsliknande bildning (naturbildning)	713513	7535816
Fornsök: L1992:8390 RAÄ-nummer: Jukkasjärvi 2456	Kåta (kåtatomt)	716374	7538899
LK2015:255	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn (bläckning, utmed färdväg?)	715070	7537797
LK2015:256	Färdväg? (med bläckningar)	715310	7537801
LK2015:261	Sentida prospektering	714016	7536098
LK2015:262	Sentida prospektering	714281	7536009
LK2015:263	Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn (bläckning vid färdväg?)	714323	7535999

Uppdaterad kulturmiljöanalys Viscaria år 2021-2022

LENNART KLANG KONSULT
KULTURMILJÖER · ARKEOLOGI · BEBYGGELSEHISTORIA